

Eleanor Marx-Aveling
Edward Aveling

A NÖKÉRDÉS

THE WOMAN
QUESTION

Eleanor Marx-Aveling
Edward Aveling

A NŐKÉRDÉS

The Woman Question

Eleanor Marx-Aveling
Edward Aveling

A NŐKÉRDÉS

THE WOMAN QUESTION

Magyar Nők Országos Tanácsa

Kossuth Könyvkiadó · 1987

A mű eredeti címe

Eleanor Marx-Aveling–Edward Aveling:
Die Frauenfrage
(The Woman Question)

Herausgegeben von Joachim Müller und Edith Schotte
Aus dem Englischen von Edith Schotte
Verlag für die Frau, DDR, Leipzig 1986

Az angol nyelvű szöveget Frank Tibor,
a német nyelvű szövegrészeket Sz. Érdi Éva fordította
Az angol nyelvű szöveg ellenőrző szerkesztését Sz. Érdi Éva,
a német nyelvű szövegrészekét Glavina Zsuzsa végezte
A szerkesztő munkatársa Hajnal Gabriella

ISBN 963 09 3104 4

© Verlag für die Frau, DDR, Leipzig 1986
Hungarian translation © Frank Tibor 1986
© Sz. Érdi Éva 1986
(4354)

Eleanor Marx és Edward Aveling az 1886-os esztendő elején adták közre „The Woman Question” című közös munkájukat a „Westminster Revue” elnevezésű 1824 óta megjelenő negyedévi folyóiratban.¹ Ezzel bekapcsolódtak abba a gyorsan terebélyesedő nemzetközi vitába, mely a nő társadalmi szerepéről, illetve a nő és a férfi kapcsolatáról folyt. Az általuk képviselt, s még ma is érdeklődésre számot tartó marxista álláspont kifejtésével kívántak meghallgatásra, valamint harcostársakra találni, s ez a törekvésük sikerrel járt.

Amikor e kis írást egykori megjelenésének 101. évfordulója alkalmából magyar fordításban közreadjuk, a nyilvánosság elé akarjuk tárni annak a harcnak jelentős történelmi dokumentumát, melyet a munkásosztály a nő felszabadításáért vívott. Eleanor Marx élettársával közösen kiadott írásában nemcsak bekapcsolódott az ekkorra már akuttá vált nőkérdésvitába, hanem számos fontos kérdés tisztázásához is hozzájárult, s mindezt úgyszólván a II. Internacionálé megalakulásának „előestéjén”. Ismeretes, hogy ott, Párizsban, 1889-ben hangzott el Clara Zetkin referátuma a nő hivatásszerű munkavállalásáról.

A mű megírásához Eleanornak közvetlen indítatást adott August Bebel 1879-ben napvilágot látott könyve, „A nő és a szocializmus”, mely a Bismarck-féle szocialistaellenes törvény tilalma ellenére is széles körű olvasottságra, élénk visszhangra lelt, 1885-ben pedig angol nyelvű fordítás is készült belőle. Eleanor bizonyítani akarta a szocialista munkásmozgalom Bebel által megfogalmazott azon alapelvét, hogy „a nemek társadalmi függetlensége és egyenjogúsága nélkül nem lehet szabad az emberiség sem”².

Legalább ilyen jelentőséggel bírt Friedrich Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című művének megjelenése 1884-ben, melyet Lenin „a modern szocializmus egyik alapvető művé”-nek³ nevezett. Engels éles bírálatnak vetette alá a modern polgári családot és bebizonyította, hogy csupán a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése teremti meg az előfeltételeket a nő tényleges felszabadításához. Engels írásának angol nyelvű fordítása azonban csak 1902-ben látott napvilágot, s akkor is Amerikában.⁴

Eleanor Marx-Aveling e két műtől kapott közvetlen ösztönzést ahhoz, hogy tollat ragadjon a nő és a társadalom témájával kapcsolatban. Hiszen az angol munkásmozgalomban – akárcsak más országokéiban, s így többek között a német szociáldemokráciában is – tapasztalható volt az a jelenség, hogy a nő egyenjogúságának kérdésével, az új, szocialista társadalomért vívott harcban való aktív részvételével kapcsolatban igen könnyen merültek fel ideológiai fenntartások. Eleanor Marx és Edward Aveling ezzel a munkájukkal is jelentősen hozzájárultak a marxizmus elterjesztéséhez az angol munkásmozgalomban és alkalmazásához a munkásosztály harcának egy részterületén.

A most közreadott fordítás alapjául a lipcsei Verlag für die Frau-nál 1986-ban megjelent Eleanor Marx-Aveling–Edward Aveling „Die Frauenfrage–The Woman Question” című mű szolgált.

Kiadványunk utószava bemutatja Eleanor Marx-Aveling szerepét a nők egyenjogúságáért vívott harcban és méltatja tevékenységének történelmi értékét. Életrajzi adatai arról tanúskodnak, hogy Eleanor sokrétű politikai tevékenységet folytatott, áldozatokra s munkára mindig kész életet élt, széles érdeklődési köre volt. Az adatok, tények feltárásában úttörőmunkát végzett Harald Wessel, aki „Tussy” című (a Kossuth Könyvkiadónál 1978-ban megjelent) érdekesítő könyvében összegezte kutatásainak eredményét. De mindenekelőtt azt szeretnénk itt hangsúlyozni, hogy a „The Woman Question”-ben kapott hangot először egy olyan nő véleménye, aki a harcoló proletariátus oldalán állt, aki nemének társadalmi helyzetével tudományosan foglalkozott, s álláspontjának kialakításában Bebel könyvéhez kapcsolódott.

Éppoly jelentőségteljes Eleanor Marx-Avelingnek az az

állásfoglalása is, miszerint a nőkérdés átfogó elemzését csak akkor lehet elvégezni, ha egy férfi és egy nő közösen, együttesen gondolkozik, dolgozik rajta. Ezért írta e művét élettársával együtt.

A mű alapgondolata az, hogy a nőkérdés a szocialista társadalmi rendért vívott egyetemes harc része.

E gondolat megfogalmazásával Eleanor Marx határozottan szembehelyezkedett azokkal, akik a nők egyenjogúsága megvalósításának kérdésében feminista nézetek befolyása alá kerültek. A XIX. század előző évtizedeiben Angliában már egyre fokozódó intenzitással hallatták szavukat a feministák, elsősorban a nők választójogát követelve, mint William Thompson, Anna Wheeler, John Stuart Mill és Helen Taylor, vagy a nők munkavállalási jogának ügyében, mint Jessie Boucherett. Nézeteik helyes megítéléséhez nagyon is szükség volt a marxista felfogás elterjesztésére. És itt érdemes emlékeztetnünkbe idézni azt a tényt, hogy még „A Kommunista Párt kiáltványá”-nak Engels által autorizált első angol nyelvű fordítása is csak 1888-ban jelent meg Angliában!⁵

A szöveg és a történelmi összefüggések jobb megértése érdekében a német kiadás sajtó alá rendezői, Joachim Müller és Edith Schotte magyarázó jegyzetekkel sietnek az olvasó segítségére. Az angol nyelvű szöveg két lábjegyzete Eleanor Marx-Avelingtől és Edward Avelingtől származik. A magyar kiadást névmutatóval egészítettük ki. A mellékelt képanyagot a kiadó saját archívumából válogattuk.

Budapest, 1987

A kiadó

A nőkérdés

Edward és Eleanor Marx-Aveling

August Bebel „A nő – múlt, jelen és jövő” című művének kiadása¹ és az angol fordítás megjelenése időszőrűvé tesz minden olyan kísérletet, amely a szocialisták álláspontjának megvilágítására irányul a nőkérdésben. E mű németországi és angliai fogadtatása parancsolóan szükségessé teszi ezt, hacsak nem akarjuk, hogy ellenfeleink félreértsenek bennünket és mi passzívak akarunk maradni a félreértés közepette. E cikk szerzői úgy gondolták, hogy az angol közönség különleges előjogának mondott pártatlanságával meg fogja hallgatni a magukat szocialistáknak vallók nézeteit, érveit és következtetéseit. Így bármiként vélekedjék is az angol közönség a következtetéseket illetően, véleményét mindenesetre ismeretekre fogja alapozni. A szerzők továbbá azt is tekintetbe vették, hogy egy ilyen kérdést úgy lehet a legjobban kifejezni, ha egy férfi és egy nő együttesen gondolkodik és munkálkodik rajta. A következőkben remélik, hogy az olvasók megértik: két szocialista egyéni véleményének kívánt itt hangot adni. Noha úgy hiszik, hogy véleményüket az azonos gondolkodásúak és az azonos ügyért harcolók többsége osztja Angliában, a kontinensen és Amerikában, semmiképpen sem szeretnék, ha bárki azt gondolná, hogy pártjukat is el akarják kötelezni valamennyi vagy egyik-másik általuk előterjesztett javaslat mellett.

Mindenekelőtt néhány szót arról a műről, amely e tanulmány kiindulópontjául szolgál. Bebel munkás, szocialista és képviselő a Reichstagban. „A nő”² című könyvét betiltották Németországban. Ez egyszerre megnövelte a könyv megszerzésének nehézségeit és egyszersmind azoknak a számát is, akik megszerezték. A német sajtó szinte minden

orgánuma elítélte s minden lehető és lehetetlen bűnnel megvádolta szerzőjét. A munka hatását és e támadások jelentőségét meg fogják érteni mindazok, akik ismerik Bebel helyzetét és egyéniségét. Bebelt, aki egyike a szocialista párt megalapítóinak Németországban³, egyike Karl Marx gazdaságtana legkiválóbb hirdetőinek, s talán hazájának legkiválóbb szónoka, ezt a Bebelt szereti és bizalmával tünteti ki a proletariátus, és gyűlölik és félik a kapitalisták és az arisztokraták. Ő nem csupán a legnépszerűbb ember Németországban. Őt mindenki tiszteli, aki ismeri, ellenség és barát egyaránt. Sokszor rágalmazták persze, de habozás nélkül állíthatjuk, hogy e vádaskodások éppoly hamisak voltak, mint amilyen rosszindulatúak.

Legutóbbi munkájának angol fordítását bizonyos körökben szidalmakkal fogadták. Ezeknek az ingerült bírálónak a dühe helyénvaló lenne, ha az angol változat kiadójának egészen példátlan hanyagságára irányulna. Ez a hanyagság annál is feltűnőbb és megbocsáthatatlanabb, mert a Zürichben kinyomtatott német kiadás kivételesen hibátlan. Részben talán felmenthetjük vádjaink alól a fordítót, dr. Harriet B. Adams Walthert. Mindent egybevetve elég jól végezte munkáját, ha a közgazdaságtani szavakban és kifejezésekben való észrevehető járatlansága itt-ott kétértelműséghez vezetett is, és fölöttébb érthetetlen módon vonakodott a többes szám használatától. A könyv azonban hemzseg a hibáktól, a szedéstől a helyesíráson át a központozásig. Egy mindössze 264 oldalas könyvben legkevesebb 170 hiba igazán túl sok.

Nem kívánunk foglalkozni a munka első vagy történeti részével. Bármennyire érdekes is ez, át kell lapoznunk rajta, hiszen annyi mindent kell elmondanunk férfi és nő jelenkori kapcsolatairól és a szerintünk küszöbönálló változásokról. Azonkívül a történeti rész nem a legjobb a könyvben. Néhol vannak benne tévedések. A nőkérdésnek erről a speciális ágáról a legmegbízhatóbb könyv Friedrich Engelsé, „A család, a magántulajdon és az állam eredete”. Forduljunk tehát inkább a mai társadalom és a mai nő kérdéséhez.

Bebel, és bátran mondhatjuk, a szocialisták nézete szerint általában a társadalom a nyugalanság, az erjedés állapotában van. A nyugalanság voltaképpen rothadás, az erjedés pedig bomlás. A szó mindkét értelmében közel van a

felbomlás. Véleményünk szerint a kapitalista termelési mód és következésképpen az arra épülő társadalom halála inkább években mint évszázadokban mérhető távolságra van. És ez a halál a társadalom újrafelbomlását jelenti, egyszerűbb formák, sőt elemek létrejöttét, és az új kombinációk a dolgok új és jobb rendjét hívják életre. A társadalom erkölcsileg csődbe jutott, és ez a szörnyű erkölcsi csőd semmiképpen sem nyilvánul meg kegyetlenebb világossággal, mint a férfi és a nő kapcsolatában. Fantáziálással halogatni az összeomlást hiábavaló igyekezet. Szembe kell nézni a tényekkel.

Az átlagos férfi vagy nő e kapcsolatok vizsgálatakor soha nem nézett szembe nyíltan a legfontosabb tények egyikevel. Még azok az átlagon felüli férfiak és nők sem értették meg, akik a nők nagyobb szabadságáért való küzdelmet életük céljának tekintették. Ez az alapvető tény az, hogy a nőkérdés gazdasági kérdés. A nő helyzete, mint minden a mi összetett modern társadalmunkban, gazdasági alapokon nyugszik. Ha Bebel nem tett volna mást, mint hogy erre rámutatott, munkája már akkor is értékes lenne. A nőkérdés egyike a társadalom egészének szervezetére vonatkozó kérdéseknek. Azok számára, akik nem értették meg ezt az összefüggést, Bacont idézhetjük „A tudás fejlődése” (Advancement of Learning) című munkájának első könyvéből. „Egy másik hiba [...] az, hogy a művészeti ágak és tudományok elkülönülése után az emberek lemondtak az egyetemességről [...] ami elkerülhetetlenül megállított és megszüntetett minden haladást. [...] Nem lehet felfedezni valamely tudomány távolabbi és mélyebb részeit, ha az ember ugyanazon tudomány alapszintjén áll és nem törekszik egy magasabb felé.” Valóban, ez a hiba, hogy „férfiak (és nők) lemondtak az egyetemességről”, valamivel több mint „peccant humour”⁴. Ez betegség. Vagy, hogy egy olyan szemléletes példát használjunk, amelyet az imént idézett bekezdés és kifejezés sugall: akik úgy támadják a nőkérdés jelenlegi kezelését, hogy az okokat nem a mi mai társadalmunkban keresik, hasonlatosak azokhoz az orvosokhoz, akik valamely helyi bántalmat az általános testi egészségi állapot megvizsgálása nélkül kezelnek.

Ez a bírálat nem csupán arra a közönséges emberre vonatkozik, aki tréfát űz minden vitából, amelyben a nemi kérdéstről esik szó. Azokra a magasabb erkölcsi szinten ál-

lő, sok esetben komoly és gondolkodó emberekre is vonatkozik, akik látják, hogy a nők szörnyű helyzetben vannak és ezért arra törekszenek, hogy tegyenek valamit sorsuk megjavításáért. Ők azok a kiváló és keményen dolgozó emberek, akik a nők szavazati jogának teljesen igazságos céljáért küzdenek⁵; vagy a „kontaktfertőzésekről” szóló törvénynek, annak a szörnyűségnek a visszavonásáért, amely a férfiak gyávaságának és brutalitásának köszönheti létét⁶; vagy a nők felsőfokú oktatásáért⁷, hogy megnyíljanak előttük az egyetemek kapui, a tanult hivatások és mindenfajta foglalkozás a tanárétól az ügynökkéig. Ebben a munkában, bármilyen hasznos legyen is, három dolog különösen megjegyzésre méltó. Először is az, hogy azok, akik ezzel foglalkoznak, rendszerint a tehetős osztályok tagjaiból kerülnek ki. Az egyedüli és csupán részleges kivételt a kontaktfertőzésekről szóló törvény elleni agitáció képezi, egyébként az e különféle mozgalmakban prominens részt vállaló nők közül alig valaki tartozik a munkásosztályhoz. Felkészültünk arra a megjegyzésre, hogy valami nagyon hasonlót lehet – angol vonatkozásban – elmondani arról a nagyobb mozgalomról is, amelyhez erőfeszítéseink kapcsolódnak. Igaz, hogy a szocializmus jelenleg ebben az országban alig több mint egy irodalmi mozgalom.⁸ A munkások csupán szegélyezik a határait. De e kritikára azt felelhetjük, hogy Németországban nem ez a helyzet, és hogy a szocializmus már itt is kezd terjedni a munkások között.

A második megjegyzés az, hogy a mi „haladó” nőinknek mindezek az eszméi a tulajdonon, netán érzelmi vagy a hivatásszerű munkával kapcsolatos kérdéseken alapulnak. Egyetlen egy sem hatol le ezeken keresztül a gazdasági alap sziklaágyáig, amely nemcsak e háromnak talapzata, hanem magának a társadalomnak is. Ez a tény nem meglepő azok számára, akik ismerik a gazdaságtanban való járatlanságát a női szavazati jogért munkálkodók legtöbbszörének.⁹ A nők szószólói többségük írásai és beszédei után ítélve nem fordítottak figyelmet a társadalmi fejlődés tanulmányozására. Még az ortodox politikai gazdaságtan sem látszik általánosan ismertnek, a maga – úgy hisszük – félrevezető megállapításaival és pontatlan következtetéseivel.

A harmadik pont a másodikból következik. Az az iskola, amelyről beszélünk, nem sugall semmi olyasmit, ami a mai

társadalom határain kívül esne. Ezért munkájuknak a mi szempontunkból kevés értéke van. Támogatni fogunk minden nőt, nemcsak a tulajdonnal bírókat, a szavazati jog megszerzésében; azt akarjuk, hogy vonják vissza a „kontaktfertőzésekről” szóló törvényt, s minden hivatás nyíljon meg mindkét nem tagjai előtt. De mindez nem fogja alapvetően érinteni a nők tényleges helyzetét a férfiak viszonylatában. (Most nem foglalkozunk a fokozódó verseny eredményeivel és a létért folyó egyre elkeseredettebb küzdelemmel.) Mert mindezen kérdések közül egyik sem érinti őket nemi kapcsolataik terén, kivéve, közvetett módon, a kontaktfertőzésekről szóló törvényt. Nem tagadhatjuk azt sem, hogy a harc megnyerése mindezen pontokon megkönnyítené a hatalmas változások kivívását. De alapvetően fontos szem előtt tartani, hogy végleges változás csak akkor következik be, ha az a még sokkal hatalmasabb társadalmi változás, amelynek ez kiegészítője, már végbe ment. Enélkül a nagyobb társadalmi változás nélkül a nők sohasem lesznek szabadok.

Az igazság, amelyet még a nőkért küzdeni készek sem ismernek el teljes mértékben, az, hogy a nő, akárcsak a munkásosztály, elnyomott helyzetben van; hogy helyzete, akárcsak a munkásosztályé, kegyetlen lealacsonyítás. A nők a férfiak szervezett zsarnokságának teremtményei, mint ahogyan a munkások a semmittévők szervezett zsarnokságának teremtményei. Még ahol ezt legalább megértik, ott sem mondhatunk le annak hangsúlyozásáról, hogy a társadalom jelenlegi helyzetében nem képzelhető el a nők – és éppígy a munkásosztály – nehézségeinek és problémáinak megoldása. Mindaz, ami történik, bármilyen nagy csinnadrattával hirdetik is, pusztán tüneti kezelés, nem pedig gyógyítás. Mindkét elnyomott osztály, a nőké és a közvetlen termelőké, meg kell hogy értse, hogy emancipációjukat csak maguktól várhatják. A nők szövetségesekre fognak találni a jobb érzésű férfiakban, mint ahogyan a munkások szövetségesekre találnak a filozófusok, a művészek és a költők között. De a nők semmit sem remélhetnek általában a férfiaktól, amiként a munkások sem remélhetnek semmit általában a középosztálytól.¹⁰

Mielőtt áttérnénk e tény igaz voltának bizonyítására a nők helyzetének vizsgálata által, egy figyelmeztető szót kell szólnunk. Sokak számára mindaz, amit a jelenről

mondunk, túlzottnak, amit a jövőről mondunk, látomásnak és talán mindaz, amit mondtunk, veszélyesnek fog tűnni. A művelt emberek számára a közvélemény még mindig egyedül a férfi véleménye, és a megszokott a helyes. A többség még mindig a nők helyenkénti, nemükből fakadó tehetetlenségét hangsúlyozza, mint a férfiakkal való egyenlőségük akadályát. Még mindig a női nem „természetes hivatásáról” áradoznak. Ami az előbbit illeti, az emberek elfelejtik, hogy ezt a passzivitást nagymértékben fokozák modern életünk egészségtelen körülményei, ha éppen nem ezek a felelősek érte teljes mértékben. Ésszerű körülmények között ez nagyrészt, ha nem épp egészen, el is tűnne. Arról szintén megfeledkeznek, hogy mindazt, amiről oly sokat fecsegnek, amikor a nők szabadságáról vitatkoznak, kényelmesen figyelmen kívül hagyják, amikor a nők rabszolgaságáról esik szó. Megfeledkeznek arról, hogy a nőknek ezt a nemükből fakadó nagy tehetetlenségét a kapitalista munkáltató csak az általános bérszint csökkentése érdekében veszi figyelembe. A nőnek éppúgy nincsen „természetes hivatása”, mint amennyire nincsen „természetes” törvénye a kapitalista termelésnek vagy „természetes” határa annak a termékmennyiségnek, amelyet a munkás létfenntartására kap. Ha az első esetben a nő „hivatása” csupán a gyermekek gondozására, a háztartás ellátására és az ura iránti általános engedelmisségre szorítkozik; a második esetben az értéktöbblet termelése a tőke termelésének szükséges feltétele; a harmadik esetben az a mennyiség, amelyet a munkás létének fenntartására kap, pusztán arra elegendő, hogy életben tartsa: akkor ezek nem természeti törvények abban az értelemben, ahogyan a mozgás törvényei azok. Ezek csupán a társadalom bizonyos időleges konvenciói, mint ahogyan konvenció az is, hogy a diplomácia nyelve a francia.¹¹

A nő jelenkori helyzetét részleteiben elemezni annyit jelent, hogy elismétlünk egy ezerszer mondott mesét. Mégis, célunk érdekében ismét hangsúlyoznunk kell néhány ismerts pontot, és talán meg kell említenünk egy vagy két kevésbé ismertet. Először is egy általános gondolat, amely minden nőre vonatkozik. A nő élete nem esik egybe a férfiéval. Ha életük nem keresztezi egymást, vagy nem kapcsolódik szorosan egymáshoz, a faj élete elsatnyul. Kant szerint „férfi és nő csak együtt alkot egész és teljes embert;

az egyik nem kiegészíti a másikat”.¹² De ha mindegyik nem tökéletlen, s ha az egyik a legszánalomraméltóbban tökéletlen, s ha általában egyik sem kerül kapcsolatba, méghozzá valódi, teljes, szokásszerű, szabad kapcsolatba, lélektől lélekig a másikkal, létük se nem egész, se nem teljes.

Másodszor egy olyan gondolat, amely nagy-, bár korlátozott számú nőre vonatkozik. Mindenki ismeri bizonyos hivatások vagy szokások hatását a *fizikumra* és az *arcra*. A lovast, a zsokét, az iszákost meg lehet ismerni járásáról, arcvonásairól. Hányan gondolkodtunk el valaha is, vagy mertünk elgondolkodni azon a komoly tényen, hogy az utcán és középületekben vagy baráti körben egy pillanat alatt megállapíthatjuk egy nőről, hogy nincs férjnél, ha túl van egy bizonyos koron, amelyet jószemű írók sajátosan finom iróniájukkal „bizonytalannak” neveznek? Nem tudunk ellenben megkülönböztetni egy nős férfit egy nőtlentől. Mielőtt felteszik a kérdést, amely e tényből következik, hadd emlékeztessünk a férjezetlen nők riasztóan magas arányára. Angliában például 1870-ben a nők 42%-a nem volt férjnél. A kérdés, amely mindebből következik, egyszerű, jogosult és csupán a reá adandó válasz miatt kellemtelen. Hogyan lehet az, hogy nővéreink homlokukon viselik elvesztett ösztöneik, elfojtott érzelmeik, a részben megölt természet bélyegét? Hogyan lehetséges az, hogy „szerencsésebb fivérek” nem viselnek ilyen bélyeget? Itt bizonyára nem létezik „természeti törvény”. A férfinak ez a szabadsága, számtalan nemes és szent kötelék létrejöttének ez az elmaradása, amely nem érinti a férfit, de súlyosan illeti a nőt, gazdasági rendszerünk elháríthatatlan következménye. Házasságaink, amiként erkölcsünk is, a kommercializmuson alapulnak. Ha valaki nem tudja betartani üzleti kötelezettségeit, nagyobb bünt követ el, mint ha megrágalmazza a barátját, és házasságaink kereskedelmi ügyletek.

Akár egészében tekintjük a női nemet, akár csak azt a szomorú testvériséget, amelynek tagjai bánatos homlokukon ott viselik az örök szüzesség bélyegét, egyaránt az eszmék és eszmények hiányát találjuk. Ennek oka ismét csak a nő gazdasági függősége a férfitől. A nőt, akárcsak a munkásokat, megfosztják emberi jogaiktól, amelyek őket, mint emberi lényeket megilletik, úgy ahogyan a munkásokat megfosztják termelői jogaiktól. A módszer, amely a

jogfosztást mindenkor és minden körülmények között lehetővé teszi – mindkét esetben ugyanaz – az erőszak.

Németországban a nő ma kiskorú a férfihoz képest. Egy „alacsony sorban élő” férj megverheti a feleségét. A gyermekeket illetően minden döntés a férfi kezében van, még annak az időpontnak a meghatározása is, hogy mikor legyen elválasztva a csecsemő. Bármilyen vagyona legyen is a feleségnek, a férj kezeli. A feleség nem köthet megállapodásokat a férje engedélye nélkül; a nő nem vehet részt politikai szervezetekben.¹³ Szükségtelen rámutatnunk arra, hogy az utóbbi néhány évben mennyivel jobban állnak ezek a dolgok Angliában, vagy olvasóinkat arra emlékeztetnünk, hogy a változások mostanában éppen a nők fellépésének voltak a következményei. De szükséges emlékeztetni rá, hogy a megszerzett polgári jogok ellenére az angol nők, a férjezettek és a férjezetlenek egyaránt, erkölcsileg a férfitől függenek, aki rosszul bánt velük. Alig jobb a helyzet más civilizált országokban, Oroszország különös kivételével, ahol a nők társadalmilag szabadabbak, mint Európa bármely más részén.¹⁴ Franciaországban a felső középosztálybeli nők helyzete szerencsétlenebb, mint Angliában. Az alsó középosztályhoz és a munkásosztályhoz tartozó nőknek jobb dolga van, mint Angliában vagy Németországban. De a „Code Civil”¹⁵ két egymást követő cikkelye, a 340. § és a 341. § azt mutatja, hogy a nőkkel szembeni igazságtalanság nemcsak a teutonokra jellemző.¹⁶ „La recherche de la paternité est interdite”, és „La recherche de la maternité est admise”.*

Mindenki tudja, aki csak nem akar szemet hunyni a tények fölött, hogy Démoszthenész szavai az athéniakról mai angol közép- és felső osztályainkra is állnak. „Azért házasodunk, hogy törvényes gyermekeink legyenek és a házunknak hűséges őrzője; napi szolgálatunkra ágyasokat tartunk szolgaként, de a szerelem gyönyörét a hetéráknál keressük.” A feleség még mindig a gyermekszülő, a ház őrzője. A férj a maga kénye-kedve szerint él és szeret. Talán még azok is, akik egyetértenek ezzel, mellénk fognak állni, amikor rámutatunk a nők egy másik sérelmére, arra a szigorú társadalmi szabályra, amely előírja, hogy a vonzalom első jeleinek kinyilvánítása és a házassági ajánlat csakis a

* Az apaság vizsgálata tilos, ... Az anyaság vizsgálata megengedett.

férfitől indulhat ki. Ez a kiegyenlítődé elvén alapszik. A házasságkötés után az ajánlatot általában a nő teszi, és a férfi lehet tartózkodó. Már Shakespeare-ünk megmutatta, hogy ez nem valami természeti törvény. Miranda, a társadalomtól nem korlátozottan felajánlkozik Ferdinándnak: „Leszek, ha kellek, asszonyod; ha nem, Mint szolgálód hallok meg;”¹⁷ s Heléna, a „Minden jó, ha vége jó”-ban, Bert-ram iránt érzett szerelmével, amely Rousillonból Párizsba és Firenzébe vezeti, Coleridge szerint „Shakespeare legszeretreméltóbb alakja”.

Azt mondtuk, hogy a házasság kereskedelmi ügyletté vált. Sok esetben csereügylet, s a dolgok mai állásánál az utak és módok kérdése szükségképpen nagy szerepet játszik. A felsőbb osztályokban az üzletet szemérmetlen nyíltsággal bonyolítják le. A „Punch” Sir Gorgius Midas-képei jól mutatják ezt.¹⁸ A folyóirat jellege, amelyben ezek megjelennek, arra emlékeztet bennünket, hogy a leleplezett szörnyűségeket emberi gyengéknek, s nem bűnöknek tekintik. Az alsó középosztályban számos férfi oly sokáig lemond a családi élet örömeiről, hogy aztán már nem is kívánczik utána; sok nő örökre bezárja élete könyvét annak legszebb lapján, a *rerum angustarum domi*-tól* való félelmében.

Házassági rendszerünk üzleti természetének másik bizonyítéka a házasságkötés időpontjának eltérő volta a társadalom különböző rétegeiben. Az időpontot semmiképpen nem az életkor szabja meg, ahogyan ennek lennie kellene. Kiváltságos helyzetben levők, királyok, hercegek, arisztokraták akkor házasodnak vagy házasítják őket, amikor a Természet ezt helyesnek tartja. A munkásosztályhoz tartozók közül sokan fiatalon házasodnak, azaz a természetes időpontban. Az erényes kapitalista, aki ebben a korban rendszeresen látogatja a prostitúció intézményét, kenetteljesen fecseg a kézműves könnyelműségéről. Aki fiziológiával és gazdaságtannal foglalkozik, érdekes bizonyítékként rögzíti azt a tényt, hogy még a szörnyű kapitalista rendszernek sem sikerült szétzúznia egy normális és helyes ösztönt. De abban a társadalmi rétegben, amely a két fentebb említett között helyezkedik el, efféle kapcsolatok általában

* az otthoni élet korlátozottságától

csak évekkel az ifjúság fénykorának elmúltja után jöhetnek létre, amikor a szenvedély már lecsendesült.

Mindez többet mond a nőkről, mint a férfiakról. A férfi számára a társadalom lehetővé teszi, elismeri és törvényesíti a nemi ösztön kielégítésének módjait. De ugyanaz a társadalom kitaszítottnak tekinti azt a férjezetlen nőt, aki nőtlen fiútestvéreinek és táncpartnereinek vagy bolti munkatársainak módjára cselekszik. És még a munkásosztályban is, ahol rendes időben házasodnak, a nő élete a fáradtságosabb és terheesebb a mostani rendszerben. Nem csupán valóra váltják a bibliai mondást: „fájdalommal szülsz magzatokat”, hanem ki is terjesztik e mondás érvényét. A nőnek hosszú éveken át kell nevelnie gyermekeit, pihenés nélkül, a remény derűje nélkül, az örökös munka és szomorúság légkörében. A férfi számára, akit elcsigázott a munka, ott van az este, amikor nem kell csinálnia semmit. A nő mindaddig el van foglalva, míg csak eljön a lefekvés ideje. Ha kisgyermekai vannak, munkája gyakran belenyúl az éjszakába, vagy egész éjszaka tart.

A házasság létrejötte után minden az egyik fél érdekeit szolgálja, s a másik fél hátrányára történik. Vannak, akik csodálkoznak azon, amit John Stuart Mill írt: „A házasság ma a rabszolgaság egyetlen, törvény által elismert formája.”¹⁹ Mi azon csodálkozunk, hogy Mill sohasem tekintette ezt a rabszolgaságot érzelmi kérdés helyett gazdasági kérdésnek, kapitalista rendszerünk eredményének. A házasságkötés után, ahogyan már előtte is, a nő korlátozva van, a férfi nem. A házasságtörés a nő esetében bűn, a férfinál bocsánatos vétek. A férfi ezen az alapon elválhat, a nő nem. A nőnek bizonyítania kell, hogy (fizikai természetű) „kegyetlen bánásmód”-ban van része. Az így létrejött, így megkötött, s ilyen kísérelésekkkel és következményekkel járó házasságok a mi szemünkben – megfontolt kifejezéssel élve – rosszabbak a prostitúciónál. Megszenteltnek vagy erkölcsösnek nevezni őket – ez maga a megszenteltetés.

A válás témájával kapcsolatban rámutathatunk az ön-csalás egy esetére, nem csupán a társadalom és annak osztályai, hanem az egyének tekintetében is. A papság kész bárkit bárkivel összeházasítani, az érett kort az ifjúsággal, a bűnt az erénnyel, és mint ahogyan azt a hirdetések egy bizonyos fajtájából láthatjuk, „nem tesz fel kérdéseket”.

Ugyanakkor a papság a legszigorúbban elítéli a válást. Tilakozni az ilyen össze nem illő feleket egyesítő házasságok ellen, amilyeneket számos alkalommal szentesítenek, ez „az egyén szabadságának megsértése” lenne. Ám ellenezni bármit, ami megkönnyíti a válást, ez az egyén szabadságának a legkomolyabb megsértése. A válás egész kérdése, amely amúgy is bonyolult, még bonyolultabbá válik azáltal, hogy először a jelenlegi viszonyok között, másodszor a jövő szocialista viszonyai között kell szemlélnünk. Sok haladó gondolkodó emeli fel szavát most a válás megkönnyítéséért. Azt állítják, hogy a válást legalább annyira meg kellene könnyíteni, mint a házasságot; hogy az olyan emberek közötti megállapodást, akiknek nem, vagy alig volt alkalma egymást megismerni, nem kellene visszavonhatatlannak, vagy éppen szigorúan megkötőnek tekinteni; hogy az alkati összeférhetetlenség, a mélyen gyökerező remények meghiúsulása, a fennálló ellenszenv elegendő ok lehessen a váláshoz; végül pedig, s ez a legfontosabb, a válás feltételei legyenek azonosak mindkét nem számára. Mindezt kitűnő, s nemcsak kivihető, hanem igazságos is lenne, ha – és ez a ha nyomatékos – a két nem gazdasági helyzete azonos lenne. De nem azonos. Ezért, miközben elméletileg egyetértünk ezekkel az eszmékkel, úgy hisszük, hogy gyakorlati alkalmazásuk a jelen rendszerben, az esetek többségében még több igazságtalanságot jelentene a nők számára. A férfi előnyt húzhatna belőlük, a nő nem, azokat a ritka eseteket kivéve, amikor magántulajdonnal vagy megélhetési forrással rendelkezik. A házasság felbontása a férfi számára szabadságot jelentene, a nőnek és gyermekeinek nyomort.

Megkérdezhetnék, hogy vajon ugyanezek a válási elvek lesznek-e érvényesek a szocialista rendszerben is. Válaszunk az, hogy a férfi és a nő közötti kötelék, amelyről a továbbiakban szólnunk, olyan jellegű lesz, hogy teljesen szükségtelenné teszi a válást.

A két utolsó pont fejtegetései esetében, ahol a jövővel foglalkozunk, inkább számítunk ellenséges fogadtatásra, mint minden eddig elhangzottal kapcsolatban. E két pontot már röviden érintettük. Az első a nemi ösztön. Véleményünk szerint az egész mód, ahogyan a társadalom megközelíti ezt a kérdést, alapvetően és végzetesen rossz. Már kezdettől fogva rossz. Gyermekeinket folyton csendre int-

jük, ha a fogamzásról vagy az utódok születéséről kérdezősködnék. E kérdés azonban éppoly természetes, mintha a szívverésről vagy a légzésről tennének fel kérdéseket. Az egyiket éppoly készségesen és világosan kell megválaszolni, mint a másikat. Lehet talán egy olyan időszak a nagyon fiatal életkorban, amikor bizonyos fiziológiai tények magyarázatát még nem értenék meg, noha nem tudjuk megjelölni ezt az időszakot. De sohasem lehet olyan időszak, amikor nem a valóságnak megfelelő dolgokat taníthatnánk a test bármely funkciójáról. Felnővekvő fiaink és leányaink számára a nemi kapcsolatok egész tárgyköre titokzatosnak és valahogyan szégyenletesnek tűnik. Ez az oka túlzott és egészségtelen kíváncsiságuknak. A gondolkodás a kelleténél jobban erre összpontosul, sokáig kielégítetlen marad, vagy csak hiányosan elégítik ki – s így beteges állapotba jut. Mi úgy látjuk, hogy a szaporodás szerveiről ugyanolyan őszintén és nyíltan kellene beszélnie szülőknek és gyermekeknek, mint az emésztőszervekről. Az ezzel kapcsolatos ellenvetés nem más, mint a fiziológia tanítása iránti közönséges előítélet, s talán leghívebb kifejezésére abban a levélben talált, amelyet egy szülő intézett nemrégiben egy iskola igazgatónöjéhez: „Kérem, ne tanítson a leányomnak semmit a bensejéről. Ez nem tesz jót neki, és durva dolog.” Milyen sokan felpanaszolhatnánk ezzel kapcsolatban a *suggestio falsi*-t [téves befolyásolást] vagy a *suppressio veri*-t [tényleges elnyomást] a szülők, tanárok vagy éppen szolgák részéről! Kérdezzük csak meg magunktól becsületesen, hogy kitől, milyen körülmények között tudtuk meg először az igazságot származásunkról. És mégis aligha tévedünk, ha ezt az igazságot szentnek nevezjük, mivelhogy a kisgyermek születésével áll kapcsolatban. Hány esetben tudtuk meg az anyától, akinek a legszentebb joga van tudomásunkra hozni ezt – szenvedéssel szerzett joga?

De azt sem állíthatjuk, hogy ha őszintén beszélünk a gyermekekkel ezekről a dolgokról, akkor fájdalmat okozunk nekik. Hadd idézzük Bebelt, aki viszont Mrs. Isabella Beecher Hookert idézi: „Hogy kielégítse nyolcéves kislánya állandó kíváncsiságát, amellyel a saját eredete felől kérdezősködött, s hogy elkerülje a meséket, amit erkölcstelennek tartott, elmondta neki a teljes igazságot. A gyermek a legnagyobb figyelemmel hallgatta, és attól a naptól kezd-

ve, amelyen megtudta, hogy milyen fájdalmat és aggodalmat okozott az édesanyjának, egészen újfajta gyengésséggel és tisztelettel ragaszkodott hozzá. Ugyanilyen tisztelettel viseltetett más nők iránt is.” Mi magunk legalább egy olyan nőt ismerünk, aki valamennyi gyermekének elmondta a teljes igazságot. Gyermekei azóta mélyebb és másfajta szeretetet és tiszteletet éreznek iránta.

Azzal a hamis szégyenérzettel és hamis titkolódzással, amely ellen tiltakozunk, együtt jár a nemek egészségtelen elkülönítése, amely akkor kezdődik, amikor a gyermekek elhagyják a gyermekszobát, s csak akkor ér véget, amikor a halott férfiak és nők a közös földbe kerülnek. Az „Egy afrikai farm történeté”-ben²⁰ így kiált fel Lyndall: „Egykor egyenlők voltunk, amikor újszülött csecsemőkként dajkánk térdén feküdtünk. Akkor leszünk újra egyenlők, ha az utolsó álmhoz felkötik állkapcsunkat.” Ez az elkülönítés tapasztalható az iskolákban, s még néhány templomban is ez van divatban. A legrosszabb formáját ennek persze azok az embertelen intézmények jelentik, amelyeket kolostoroknak és zárdáknak neveznek. De e rossznak a kevésbé rossz változatai éppúgy embertelenek, ha kisebb mértékben is.

A társadalomban a nemek közötti mindennapi érintkezést gátló korlátozások, akárcsak az iskolás fiúkat sújtó elnyomó intézkedések, sok baj forrásai. Ezek a korlátozások különösen veszélyesek a beszélgetési témák tekintetében. Mindenki látja ennek a következményeit, ha nem is úgy tekint rá, mint következményre, a közép- és felső osztályok dohányzószobáiban folyó beszélgetéseket hallgatva. Csak akkor remélhetjük ennek megoldását, ha a tiszta lelkű vagy legalábbis tisztaságra vágyó férfiak és nők szabad emberi lényként, nyíltan egymás arcába tekintve vitatják meg a szexuális kérdést annak minden vonatkozásában. Ezzel együtt kell járnia – s ezt újból és újból ismételjük – annak a felismerésnek, hogy az egész dolognak gazdasági alapja van. Mary Wollstonecraft „A nők jogainak védelme”²¹ című művében többek között a nemeknek ezt az elegyedését tanította az élethossziglani elkülönülés helyett. Azt követelte, hogy a nők kapjanak egyenlő tanulási lehetőségeket, ugyanazokban az iskolákban és egyetemeken tanulhassanak, mint a férfiak, s hogy a gyermekkortól a felnőttkorig a két nemet együtt képezzék. Ez a követelés fáj-

dalmas tövis Mr. J. C. Jeaffreson húsában, legutóbbi munkájának tanúsága szerint.

A nemek megkülönböztetésének két végletes formája, mint arra Bebel rámutat, amely ebből az elkülönítésből következik, a nőies férfi és a férfias nő. Két olyan típus ez, amelytől még az átlagember is visszahőköl a természetellenestől való teljesen természetes viszolygással. Már többször említett okoknál fogva az előbbi kevésbé gyakori, mint az utóbbi. De ez a két típus nem meríti ki a beteges formák sorát, amely a nemek közötti kapcsolatok természetellenes kezelésére vezethető vissza. Ide tartozik a beteges szüzesség, amelyet már említettünk. A negyedik az elmebaj. Az ötödik az öngyilkosság. E két utóbbit illetően lássunk néhány adatot az egyikre, s egy figyelmeztetést a másikra vonatkozóan. Először a figyelmeztetés: a legtöbb nő 16 és 21 éves kora között követ el öngyilkosságot. Ezek közül sok természetesen terhesség miatt, amelyet a mi társadalmi rendszerünk a bűn szintjén kezel. Más esetekben viszont az öngyilkosság a kielégítetlen nemi ösztönök következménye, amelyet a „szerelmi csalódás” eufémizmusával szoktak elleplezni. Íme néhány számadat az elmebajra vonatkozóan Bebel műve angol fordításának 47. oldaláról. Hannoverben 1 elmebeteg jut 457 nem házásra, 1 elmebeteg 1316 házas lakosra (összesen 188); Szászországban 260 nem házas elmebeteg jut egymillió nem házas egészséges nőre, 125 házas elmebeteg egymillió házas egészségesre; Poroszországban 1882-ben minden 10 000 lakosra 32,2 nőtlen férfi elmebeteg, 9,5 nős férfi elmebeteg, 29,3 férjezetlen női elmebeteg és 9,5 férjezett női elmebeteg esik.

Férfiak és nők számára itt az ideje annak a felismerésnek, hogy a nemiség elfojtásának mindig végzetes következményei vannak. A túlzott szenvedély beteges. De az ellenkező véglet, amely az egészséges természetes ösztönök feláldozásával jár, éppolyan beteges. „Akik akár egyiket, akár másikat túlzásba viszik, szörnyeteg lelkek” – ez éppoly igaz ebben a vonatkozásban, mint a melankólia és a túlárado öröm esetében, amelyekre Rosalinda panaszkodott az ardeni erdőben.²² És mégis a nők ezrei vonulnak csak általuk ismert pokoltüzeken keresztül társadalmi rendszerünk Molochjához²³; nők ezreit fosztják meg hónapról hónapra, évről évre „vissza-nem-térő tavaszuktól”. Ezért mi – s e kérdésben egyetért velünk nyilván a legtöbb

szocialista – azt állítjuk, hogy a szüzesség egészségtelen és szentségtelen. Ha a szüzességen a gyermekek fogantatásával kapcsolatos minden ösztön teljes elnyomását értjük, a szüzességet bűnnek tartjuk. Mint minden bűn esetében, a bűnöző nem a szenvedő egyén, hanem a társadalom, amely bűnözésre és szenvedésre szorítja. Itt egyetértünk Shelleyvel. A „Mab királynő”-höz fűzött jegyzeteiben ezt írja: „A szüzesség szerzetesek és bibliai próféták babonája, nagyobb ellensége a természetes mértéktartásnak, mint a nem-szellemi érzékiség; mert minden családi boldogság gyökeréig hatol, és az emberi fajnak nagyobb felét nyomorúságra kárhoztatja azért, hogy a kevesek kisajátíthassák leigázásuk törvény biztosította előjogát.”²⁴ Végül e legfontosabb ponton emlékeztetünk az összegyűjtött orvosi bizonyító anyagra, amely szerint a nők jobban szenvednek e megszorításoktól, mint a férfiak.

Mielőtt fejtegetésünk záró részéhez érkezünk, szólni kell egy másik pontról is, amely mai rendszerünk szükségszerű következménye – a prostitúcióról. Ezt – mint már mondtuk – néhány európai országban elismerik és törvényesítik. Itt csupán azt a közhelyet kell ehhez hozzátennünk, hogy ezen intézmény legfőbb támogatója a középosztály. Persze az arisztokrácia sem kivétel, de a förtelmes rendszer talpköve a tiszteletre méltó, tehetős, „fölöttébb erényesnek látszó” kapitalista. Ez nemcsak a nagy vagyon fölhalmozásának és az ebből adódó luxusszokásoknak a következménye. A figyelemre méltó tény az, hogy a tőkére épülő társadalomban, amelynek központja éppen ezért a kapitalista középosztály, a prostitúciót, a társadalom legrosszabb kinövéseinek egyikét elsősorban ez az osztály támogatja. Ez világosan mutatja azt a tanulságot, amelynek levonását ismételten, új formában sürgetjük. Az, amit a „Pall Mall Gazette” nyomán néhány konkrét esetről megtudtunk, általánosan is vonatkoztatható a prostitúcióra. Hogy megszabadulhassunk a prostitúciótól, meg kell szabadulnunk azoktól a szociális viszonyoktól, amelyek azt létrehozták. Hiábavalóak mindazok a jó szándékú kísérletek, amelyek e szörnyű problémával hivatottak megbirkózni, az éjszakai összejövetelek, a nyomorultak menedékhelyei, mint ahogyan ezt a kezdeményezők reménytelenül vesztve beismerik. Hiábavalóak is maradnak mindaddig, ameddig fennmarad az a termelési rendszer, amelyben a munkásnépesség túlter-

melése folyik, s ezzel együtt a bűnözők termelése is és a szó szerint és szomorúan „elhagyott” nőké is. Szabaduljunk meg a tőkés termelési rendszertől, mondják a szocialisták, és a prostitúció is eltűnik.

Ezzel elérkeztünk utolsó pontunkhoz. Mit akarunk mi, szocialisták elérni? Mi az, amire számítunk? Mi az, aminek az eljöveteletét éppannyira bizonyosra vesszük, mint a holnap reggeli napfelkeltét? Melyek azok a változások a társadalomban, amelyek szerintünk már küszöbönállnak? És hogyan változik meg szerintünk mindennek következményeként a nők helyzete? Nem próféciát akarunk mondani. Az, aki a megfigyelt jelenségeket sorra veszi, anélkül, hogy próféta lenne, tisztában van ezek elkerülhetetlen eredményével is. Az embernek éppúgy nincs joga próféciaikat mondani, mint fogadást kötni arra, amiről teljesen bizonyos. Számunkra világos, hogy amiképpen Angliában a germán társadalom, amelynek alapja a szabad földbirtokos volt, átadta helyét a feudális rendszernek, ez pedig a kapitalistának, így ez utóbbi, amely semmivel sem inkább örökéletű, mint elődei, utat enged a szocialista rendszernek; ahogyan a rabszolgaság átalakult jobbágysággá, és a jobbágyság a mai bérabszolgasággá, ugyanígy ez utóbbi át fog alakulni olyan rendszerré, amelyben a termelőeszközök nem a rabszolgatartónak vagy a jobbágy urának, vagy a bérabszolga gazdájának tulajdonát fogják képezni, hanem az egész közösséget. Megkockáztatva a szokásos mosolyt és gúnyolódást, bevalljuk, hogy éppoly kevésbé vagyunk felkészülve arra, hogy választ adjunk a társadalom szocialista működésének minden részletkérdésére, mint amilyen kevésbé az első kapitalisták voltak az általuk alapított rendszer részletkérdéseinek megmagyarázására. Semmi sem gyakoribb, semmi sem igazságtalanabb, semmi sem mutatja jobban a hiányos megértést, mint olyanfajta pontos részletek közönséges követelése, amelyek azt a társadalmi rendszert jellemzik majd, mely felé szerintünk a világ halad. Semmilyen nagy új igazság hirdetője vagy annak bármely követője sem remélheti, hogy a teljes igazságot a legvégső, legaprólékosabb részletekig kidolgozhatja. Mit gondoltak volna azokról, akik tagadták volna Newton felfedezését a gravitációról, mert annak alkalmazásával nem találta meg a Neptunuszt? Vagy azokról, akik elutasítanak a természetes kiválogatódás darwini elméletét, mert

az ösztön némely nehézségeket támasztott? Márpedig éppen ez az, amit a szocializmus átlagos ellenfelei tesznek; töprengés nélkül, nyugodtan ignorálva azt a tényt, hogy a termelőeszközök társadalmasításából adódó mindennemű nehézséghez vagy nyomorúsághoz képest legalább egy tucat sokkal rosszabb létezik a mai rothadó társadalomban.

Mi az, amiben bizonyosak vagyunk, hogy el fog jönni? Oly messzire eltávolodtunk Bebelől a saját gondolataink mentén, amelyekhez az ő szuggesztív munkája adott ösztönzést, hogy a kérdésre adandó válaszáért hálásan és szívesen térünk vissza hozzá; „Az a társadalom, amelyben minden termelőeszköz a közösség tulajdonában van, az a társadalom, amely mindenki teljes egyenlőségét ismeri el nemre való tekintet nélkül, amely mindenfajta technikai vagy tudományos találmányt vagy felfedezést hasznosít, amely munkát ad mindazoknak, akik most nem termelnek vagy akiknek tevékenysége kártékony, mint a henyélőké és a heréké, és amely, miközben a minimumra csökkenti a fenntartásához szükséges munka időszakát, minden tagjának szellemi és fizikai állapotát az elérhető legmagasabb fokra emeli.”

Sem magunk, sem ellenfeleink előtt nem titkoljuk, hogy az ehhez vezető első lépés minden magántulajdon kisajátítása, a földé és minden más termelőeszközé. Ezzel együtt jár az állam megszüntetése is annak mai formájában. Nincs céljainkat illetően elterjedtebb tévhit, mint amikor zavarosan gondolkodó emberek azt képzelik, hogy a maihoz hasonló államrendben megvalósíthatóak azok a változások, amelyeket szeretnénk, és az ezekre épülő új viszonyok. Az állam ma a jelenlegi tulajdonviszonyok és társadalmi rend fenntartására hivatott erőszakszervezet. Néhány olyan közép- és felső osztálybeli férfiú képviseli, akik versenyeznek a rendkívül magas fizetéseket hozó állásokért. Az állam a szocializmusban, ha egy hozzá hasonló gyűlöletes történelmi jelentéssel terhelt szó egyáltalán fennmarad, a munkások közösségének szervezett kapacitása lesz. Alkalmazottai nem lesznek se jobban, se rosszabbul fizetve, mint polgártársaik. Eltűnik majd a szakadék a művészet és a munka, az ellentét a szellemi és a testi munka között, amely a művészek szívét elszomorítja, anélkül, hogy a legtöbb esetben ismernék szomorúságuk gazdasági okát.

És most érünk ahhoz a kérdéshez, hogy vajon mindez hogyan érinti a nő, és így az emberi faj jövőbeli helyzetét. Egy-két dolog bizonyosra vehető. Másokat csak a társadalmi fejlődés dönt majd el véglegesen, noha mindannyiunknak lehetnek saját elképzelései valamennyi ponttal kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy mindenki egyenlő lesz, nemre való tekintet nélkül. Így a nők függetlenek lesznek: tanulási és minden más lehetőségük azonos lesz a férfiakéval. A férfihoz hasonlóan a nő, ha lélekben és testben egészséges (s hogy megnő majd az ilyen nők száma!), egy-, két- vagy háromórányi társadalmi munkát végez a közösség s így saját maga szükségleteinek kielégítésére. Azután szabadon foglalkozhat művészettel vagy tudománnyal, tanítással vagy írással, vagy bármiféle időtöltéssel. A prostitúció eltűnik azokkal a gazdasági viszonyokkal együtt, amelyek eddig az időpontig szükségessé tették és még jelenleg is szükségessé teszik.

Hogy a szocialista államban a monogámia vagy a poligámia lesz-e az uralkodó, az olyan kérdés, amelyről csak egyéni véleményünket mondhatjuk el. A kérdés túl átfogó ahhoz, hogy a kapitalista rendszer ködei és miazmái között megoldjuk. Személy szerint úgy hisszük, hogy a monogámia lesz a győztes. Körülbelül egyenlő számú férfi és nő él, és a legmagasabb eszmény a teljes, harmonikus és tartós kapcsolat két emberi élet között. Ehhez a ma még elérhetetlen eszményhez legalább négy dolog szükséges: szerelem, tisztelet, intellektuális hasonlóság és az élethez szükséges kellékek birtoklása. Ezek mindegyike sokkal inkább lehetővé válik abban a rendszerben, amelynek megvalósítására törekszünk, mint abban, amelyikben most „fenntartjuk létünket”. A legutolsó feltételt mindenki számára biztosítani kell. Ibsen drámájában ezt mondja Helmer Nórának: „Valami kényszeredett, valami csúnya lopakodik az otthonba, amely kölcsönre-adósságra épül.”²⁵ Ha azonban az ember egy közösség tagja, és nem elszigetelten küzd, akkor kölcsön és adósság nem köszönt be. Intellektuális hasonlóság: a férfiak és nők azonos oktatása, egymás mellett történő felnevelésük, míg végül kezét nyújtanak egymásnak, nagyobb mértékben biztosítja majd ezt. Tennyson „In Memoriam”-jának fiatal nőalakja, a kapitalizmusnak ez az ellenszenves terméke, aki így szól: „Nem értem, hanem szeretem” – mítosszá változik. Mindenki meg fogja tanul-

ni, hogy nem létezhet szerelem megértés nélkül. És a ma hiányzó vagy elveszett szerelem és tisztelet – amelyek a társadalom kommercializmusának termékei, a bűnök és hiányosságok miatt nem léteznek – sokkal könnyebben születnek meg majd és szinte soha nem tűnnek el. A férfi és nő közötti szerződés tisztán magánjellegű lesz, minden hivatalos közreműködés nélkül. A nő nem lesz többé a férfi rabszolgája, hanem egyenrangú lesz vele. Nem lesz szükség válásra.

Hogy pedig igazunk van-e vagy sem akkor, amikor a monogámiát tekintjük a férfi–nő kapcsolat legjobb formájának, abban mindenképpen bizonyosak lehetünk, hogy a legjobb formát fogják választani, a mienkénél érettebb és gazdagabb megfontolás alapján. Abban is bizonyosak lehetünk, hogy nem a mi szomorú korunk „üzleti” házasságkötését fogják választani, egyoldalú poligámiájával. Mindenekfölött pedig bizonyosak lehetünk benne, hogy eltűnik majd az a két átok, amely egyebek között rombolja a férfi és nő közötti kapcsolatot. E két átok a férfi és nő különböző lényként történő kezelése és az igazság hiánya. Nem lesz többé külön törvény a nők, és külön a férfiak számára. Ha az eljövendő társadalom, a mai európai társadalomhoz hasonlóan elismeri a férfi jogát nemcsak a feleségére, hanem szeretőkre is, akkor biztosak lehetünk benne, hogy hasonló szabadságot élveznek majd a nők is. Megszűnik majd a gyűlöletes leplezés, a folytonos hazudozás, amely szervezett képmutatássá változtatja szinte valamennyi angol otthonunk családi életét. Amit a közösség érett és megfontolt véleménye a legjobbnak talál, az valószínűleg tisztán, nyíltan. A férj és a feleség megteheti majd, amit most csak kevesen – egymás szemén át tisztán egymás szívébe tekinthet. A magunk részéről azt gondoljuk, hogy egy férfi ragaszkodása egy nőhöz mindenkinek a legjobb lesz, s hogy ezek majd azt lelik meg egymás szívében, ami a szemeikben tükröződik: saját képmásukat.

The Woman Question

Edward and Eleanor Marx-Aveling

The publication of August Bebel's «Woman – Past, Present and Future» and the issue of a translation of the work in English, make any attempt to explain the position of Socialists in respect to the woman question timely. The reception that the work has met with in Germany and in England renders such an attempt imperative, unless our antagonists are willing to misunderstand us, and we are willing to remain passive under the misunderstanding. The writers of this article have thought that the English public, with that fairness which is said to be its special prerogative, would give hearing to the views, the arguments, the conclusions of those who call themselves Socialists. Thus, whatever opinions may be held by that English public as to the conclusions, its opinions will at least have a basis of knowledge. And the writers have further considered that the treatment of such a question as this is as its best when it is that of a man and a woman thinking and working together. In all that follows they desire it to be understood that they are giving utterance to their own opinions as two individual Socialists. Whilst they believe that these opinions are shared by the majority of their fellow-thinkers and fellow-workers in England, on the Continent, and in America, they are in no sense to be understood as pledging their Party to all, or necessarily to any particular one, of the propositions put forward.

A word or two, first, on the work that serves as the text of this discourse. Bebel is a working-man, a Socialist, and a member of the Reichstag. His book «Die Frau» has been prohibited in Germany. This has increased at once the difficulty of obtaining the book, and the number of those

that obtain it. The German press has almost to a journal condemned it, and has ascribed to its author every possible and impossible vice. The influence of the work, and the significance of these attacks, will both be understood by those that bear in mind the position and the personal character of Bebel. One of the founders of the Socialist Party in Germany, one of the foremost among the exponents of the economics of Karl Marx, perhaps the finest orator of his country, Bebel is beloved and trusted by the Proletariat, hated and feared by the capitalists and aristocrats. He is not only the most popular man in Germany. He is by those that know him, foes as well as friends, respected. Calumny has, of course, been busy with him, but, without any hesitation, we may say that the accusations made against him are as false as they are venomous.

The English translation of his latest work has met in certain quarters with a vituperative reception. The wrath of these irritated critics would have been well placed had it been poured out on the quite unequalled carelessness of the publishers of this English version. This carelessness is the more noticeable and unpardonable as the German edition, printed at Zurich, is singularly free from errors. We ought to except in part from our condemnation the translator, Dr. Harriet B. Adams Walther. On the whole, her work has been fairly well done, though an apparent want of acquaintance with economic words and phrases has here and there produced ambiguity, and there is a most unaccountable objection to the use of the plural. But the book teems with printer's errors, in type, in spelling, and in punctuation. To have in a book of only 264 pages an aggregate of at least 170 blunders is really too bad.

With the first or historical part of the work we do not propose dealing. Deeply interesting as it is, this must be passed over, as so much is to be said on the present relations between men and women, and on the changes that we believe are impending. Moreover, the historic portion is not quite the best in the book. It has its errors here and there. The most reliable book to consult on this particular branch of the woman question is Friedrich Engels' «Origin of the Family, Private Property and the State». Let us turn, therefore, to the society and the women of today.

Society is, from the point of view of Bebel, and we may

fairly say here of Socialists generally, in a condition of unrest, of fermentation. The unrest is that of a mass of rottenness; the fermentation that of putrefaction. Dissolution is at hand, in both senses of the word. The death of the capitalistic method of production, and therefore of the society based on it, is, as we think, within a distance measurable in terms of years rather than of centuries. And that death means the re-solution of society into simpler forms, even into elements, that recombining will produce a new and better order of things. Society is morally bankrupt, and in nothing does this gruesome moral bankruptcy come out with a more hideous distinctness than in the relation between men and women. Efforts to postpone the crash by drawing bills upon the imagination are useless. The facts have to be faced.

One of these facts of the most fundamental importance is not, and never has been, fairly confronted by the average man or woman in considering these relations. It has not been understood even by those men and women above the average who have made the struggle for the greater freedom of women the very business of their lives. This fundamental fact is, that the question is one of economics. The position of women rests, as everything in our complex modern society rests, on an economic basis. Had Bebel done nothing but insist upon this, his work would have been valuable. The woman question is one of the organisation of society as a whole. For those who have not grasped this conception, we may quote Bacon in the first book of the «Advancement of Learning». «Another error . . . is that, after the distribution of particular Arts and Sciences, men have abandoned universality . . . which cannot but cease and stop all progression. . . . Neither is it possible to discover the more remote and deeper parts of any science if you stand but upon the level of the same science and ascend not to a higher». This error, indeed, when «men (and women) have abandoned universality», is something more than a «peccant humour». It is a disease. Or, to use an illustration possibly suggested by the passage and the phrase just quoted, those who attack the present treatment of women without seeking for the cause of this in the economics of our latter-day society are like doctors who treat a local affection without inquiring into the general bodily health.

This criticism applies not alone to the commonplace person who makes a jest of any discussion into which the element of sex enters. It applies to those higher natures, in many cases earnest and thoughtful, who see that women are in a parlous state, and are anxious that something should be done to better their condition. These are the excellent and hard-working folk who agitate for that perfectly just aim, woman suffrage; for the repeal of the Contagious Diseases Act, a monstrosity begotten of male cowardice and brutality; for the higher education of women; for the opening to them of universities, the learned professions, and all callings, from that of teacher to that of bagman. In all this work – good as far as it goes – three things are especially notable. First, those concerned in it are of the well-to-do classes, as a rule. With the single and only partial exception of the Contagious Diseases agitation, scarcely any of the women taking a prominent part in these various movements belong to the working class. We are prepared for the comment that something very like this may be said, as far as concerns England, of the larger movement that claims our special efforts. Certainly, Socialism is at present in this country little more than a literary movement. It has but a fringe of working men on its border. But we can answer to this criticism that in Germany this is not the case, and that even here Socialism is now beginning to extend among the workers.

The second point is that all these ideas of our «advanced» women are based either on property, or on sentimental or professional questions. Not one of them gets down through these to the bedrock of the economic basis, not only of each of these three, but of society itself. This fact is not astonishing to those who note the ignorance of economics characteristic of most of those that labour for the enfranchisement of women. Judging from the writings and speeches of the majority of women's advocates, no attention has been given by them to the study of the evolution of society. Even the orthodox political economy, which is, as we think, misleading in its statements and inaccurate in its conclusions, does not appear to have been mastered generally.

The third point grows out of the second. The school of whom we speak make no suggestion that is outside the limits of the society of today. Hence their work is, always

from our point of view, of little value. We will support all women, not only those having property, enabled to vote; the Contagious Diseases Act repealed; every calling thrown open to both sexes. The actual position of women in respect to men would not be very vitally touched. (We are not concerned at present with the results of the increased competition and more embittered struggle for existence.) For not one of these things, save indirectly the Contagious Diseases Act, touches them in their sex relations. Nor should we deny that, with the gain of each or all of these points, the tremendous change that is to come would be more easy of attainment. But it is essential to keep in mind that ultimate change, only to come about when the yet more tremendous social change whose corollary it will be has taken place. Without that larger social change women will never be free.

The truth, not fully recognised even by those anxious to do good to woman, is that she, like the labour-classes, is in an oppressed condition; that her position, like theirs, is one of merciless degradation. Women are the creatures of an organised tyranny of men, as the workers are the creatures of an organised tyranny of idlers. Even where this much is grasped, we must never be weary of insisting on the non-understanding that for women, as for the labouring classes, no solution of the difficulties and problems that present themselves is really possible in the present condition of society. All that is done, heralded with no matter what flourish of trumpets, is palliative, not remedial. Both the oppressed classes, women and the immediate producers, must understand that their emancipation will come from themselves. Women will find allies in the better sort of men, as the labourers are finding allies among the philosophers, artists, and poets. But the one has nothing to hope from man as a whole, and the other has nothing to hope from the middle class as a whole.

The truth of this comes out in the fact that, before we pass to the consideration of the condition of women, we have to speak this word of warning. To many, that which we have to say of the Now will seem exaggerated; much that we have to say of the Hereafter, visionary, and perhaps all that is said, dangerous. To cultured people, public opinion is still that of man alone, and the customary is the

moral. The majority still lays stress upon the occasional sex-helplessness of woman as a bar to her even consideration with man. It still descants upon the «natural calling» of the female. As to the former, people forget that sex-helplessness at certain times is largely exaggerated by the unhealthy conditions of our modern life, if, indeed, it is not wholly due to these. Given rational conditions, it would largely, if not completely, disappear. They forget also that all this about which the talk is so glib when women's freedom is under discussion is conveniently ignored when the question is one of women's enslavement. They forget that by capitalist employers this very sex-helplessness of woman is only taken into account with the view of lowering the general rate of wages. Again, there is no more a «natural calling» of woman than there is a »natural« law of capitalistic production, or a «natural» limit to the amount of the labourer's product that goes to him for means of subsistence. That in the first case, woman's «calling» is supposed to be only the tending of children, the maintenance of household conditions, and a general obedience to her lord; that, in the second, the production of surplus value is a necessary preliminary to the production of capital; that, in the third, the amount the labourer receives for his means of subsistence is so much as will keep him only just above starvation point: these are not natural laws in the same sense as are the laws of motion. They are only certain temporary conventions of society, like the convention that French is the language of diplomacy.

To treat the position of women at the present time in detail is to repeat a thousand-times-told tale. Yet, for our purpose, we must re-emphasise some familiar points, and perhaps mention one or two less familiar. And first, a general idea that has to do with all women. The life of woman does not coincide with that of man. Their lives do not intersect; in many cases do not even touch. Hence the life of the race is stunted. According to Kant, «a man and woman constitute, when united, the whole and entire being; one sex completes the other». But when each sex is incomplete, and the one incomplete to the most lamentable extent, and when, as a rule, neither of them comes into real, thorough, habitual, free contact, mind to mind, with the other, the being is neither whole nor entire.

Second, a special idea that has to do with only a certain number, but that a large one, of women. Every one knows the effect that certain callings, or habits of life, have on the *physique* and on the face of those that follow them. The horsy man, the drunkard are known by gait, physiognomy. How many of us have ever paused, or dared to pause, upon the serious fact that in the streets and public buildings, in the friend-circle, we can, in a moment, tell the unmarried women, if they are beyond a certain age which lively writers call, with a delicate irony peculiarly their own, «uncertain»? But we cannot tell a man that is unmarried from one that is wedded. Before the question that arises out of this fact is asked, let us call to mind the terrible proportion of women that are unmarried. For example, in England, in the year 1870, 42 per cent of the women were in this condition. The question to which all this leads is a plain one, a legitimate one, and is only an unpleasant one because of the answer that must be given. How is it that our sisters bear upon their brows this stamp of lost instincts, stifled affections, a nature in part murdered? How is it that their «more fortunate brothers» bear no such mark? Here, assuredly, no «natural law» obtains. This licence for the man, this prevention of legions of noble and holy unions that does not affect him, but falls heavily on her, are the inevitable outcome of our economic system. Our marriages, like our morals, are based upon commercialism. Not to be able to meet one's business engagements is a greater sin than the slander of a friend, and our weddings are business transactions.

Whether we consider women as a whole, or only that sad sisterhood wearing upon its melancholy brows the stamp of eternal virginity, we find alike a want of ideas and of ideals. The reason of this is again the economic position of dependency upon man. Women, once more like the labourers, have been expropriated as to their rights as human beings, just as the labourers were expropriated as to their rights as producers. The method in each case is the only one that makes expropriation at any time and under any circumstances possible – and that method is force.

In Germany at the present day the woman is a minor with regard to man. A husband «of low estate» may chastise a wife. All decisions as to the children rest with him,

even to the fixing of the date of weanings. Whatever fortune the wife may have he manages. She may not enter into agreements without his consent; she may not take part in political associations. It is unnecessary for us to point out how much better, within the last few years, these things have been managed in England, or to remind our readers that the recent changes were due to the action of women themselves. But it is necessary to remind them that with all these added civil rights English women, married and unmarried alike, are morally dependent on man, and are badly treated by him. The position is little better in other civilised lands, with the strange exception of Russia, where women are socially more free than in any other part of Europe. In France, the women of the upper middle class are more unhappily situated than in England. Those of the lower middle and working-classes are better off than either in England or Germany. But two consecutive paragraphs in the «Code Civil», 340 and 341, show that injustice to women is not only Teutonic. «La recherche de la paternité est interdite», and «La recherche de la maternité est admise.»*

Every one who refuses to blink facts knows that Demosthenes' words of the Athenians are true of our English middle and upper classes today. «We marry in order to obtain legitimate children and a faithful warder of the house; we keep concubines as servants for our daily attendance, but we seek the Hetairai for love's delight». The wife is still the child-bearer, the housewarder. The husband lives and loves according to his own bad pleasure. Even those who admit this will possibly join issue with us when we suggest as another wrong to women the rigorous social rule that from man only must come the first proffer of affection, the proposal for marriage. This may be on the principle of compensation. After marriage the proffers come generally from the woman, and the reserve is the man's. That this is no natural law our Shakespeare has shown. Miranda, untrammelled by society, tenders herself to Ferdinand. «I am your wife if you will marry me: if not I'll die your maid;» and Helena, in «All's Well that Ends Well», with her love for Bertram, that carries her from

* Enquiry into paternity is prohibited. . . . Enquiry into who is the mother is permitted.

Rousillon to Paris an Florence, is, as Coleridge has it, «Shakespeare's loveliest character».

We have said that marriage is based upon commercialism. It is a barter transaction in many cases, and in all, under the condition of things today, the question of ways and means plays of necessity a large part. Among the upper classes the business is carried on quite unblushingly. The Sir Gorgius Midas pictures in *Punch* testify to this. The nature of the periodical in which they appear reminds us that all the horrors they reveal are only regarded as foibles, not as sins. In the lower middle class many a man denies himself the joy of home life until he grows out of the longing for it; many a woman closes the book of her life at its fairest page for ever, because of the dread *rerum angustarum domi*.*

Another proof of the commercial nature of our marriage system is afforded by the varying times at which wedlock is customary in the varying grades of society. The time is in no sense regulated, as it ought to be, by the time of life. Some favoured individuals, kings, princes, aristocrats, marry, or are married, at the age to which Nature points as fitting. Many of the working class marry young – that is, at the natural period. The virtuous capitalist who at that age makes a habitual use of prostitution dilates unctuously upon the improvidence of the artisan. The student of physiology and economics notes the fact as interesting evidence that not even the frightful capitalistic system has crushed out a normal and righteous instinct. But, with the stratum of society wedged in between these two, unions, as we have just seen, cannot take place as a rule until years after the heyday of youth is passed and passion is on the wane.

All this tells far more on the women than on the men. Society provides, recognises, legalises for the latter the means of gratifying the sex instinct. In the eyes of that same society an unmarried woman who acts after the fashion habitual to her unmarried brothers and the men that dance with her at balls, or work with her in the shop, is a pariah. And even with the working classes who marry at the normal time, the life of the woman under the present system is the more arduous and irksome of the two. The

* of the narrow confines of domestic life

old promise of the legend, «in sorrow shalt thou bring forth children», is not only realised, but extended. She has to bring them up through long years, unrelieved by rest, unbrightened by hope, in the same atmosphere of perennial labour and sorrow. The man, worn out as he may be by labour, has the evening in which to do nothing. The woman is occupied until bedtime comes. Often with young children her toil goes far into, or all through, the night.

When marriage has taken place all is in favour of the one and is adverse to the other. Some wonder that John Stuart Mill wrote, «Marriage is at the present day the only actual form of serfdom recognised by law.» The wonder to us is that he never saw this serfdom as a question, not of sentiment, but of economics, the result of our capitalistic system. After marriage, as before, the woman is under restraint, and the man is not. Adultery in her is a crime, in him a venial offence. He can obtain a divorce, she cannot, on the ground of adultery. She must prove that «cruelty» (i. e. of a physical kind) has been shown. Marriages thus arranged, thus carried out, with such an attendant train of circumstances and of consequences, seem to us – let us say it with all deliberation – worse than prostitution. To call them sacred or moral is a desecration.

In connexion with the subject of divorce we may note an instance of the self-deception, not only of society and its constituent classes but of individuals. The clergy are ready and willing to marry anybody and everybody, age to youth, vice to virtue, «and no questions asked», as a certain class of advertisements put it. Yet the clergy set their faces most sternly against divorce. To protest against such discordant unions as they again and again ratify would be an «interference with the liberty of the subject». But to oppose anything that facilitates divorce is a most serious interference with the liberty of the subject. The whole question of divorce, complex in any case, is made more complicated by the fact that it has to be considered, first in relation to the present conditions, second in relation to the socialistic conditions of the future. Many advanced thinkers plead for greater facility of divorce now. They contend that divorce ought to be made at least as easy as marriage; that an engagement entered into by people who have had little or no opportunity of knowing one another

ought not to be irrevocably, or even stringently binding; that incompatibility of temper, non-realisation of deep-rooted hopes, actual dislike, should be sufficient grounds for separation; finally, and most important of all, that the conditions of divorce should be the same for the two sexes. All this is excellent, and would be not only feasible but just, if – but mark the if – the economic positions of the two sexes were the same. They are not the same. Hence, whilst agreeing with every one of these ideas theoretically, we believe that they would, practically applied under our present system, result, in the majority of cases, in yet further injustice to women. The man would be able to take advantage of them; the woman would not, except in the rare instances where she had private property or some means of livelihood. The annulling of the union would be to him freedom; to her, starvation for herself and her children.

We may be asked, will these same principles of divorce hold under the socialistic regime? Our answer is this – the union between men and women, to be explained in the sequel, will be seen to be of such a nature as wholly to obviate the necessity of divorce.

Upon our treatment of the last two points, where we consider the future, we expect more hostile judgement than on anything that has gone before. To both of these points passing reference has already been made. The first is the sex instinct. To us, the whole of the method adopted by society in dealing with this is fatally wrong. It is wrong from the very beginning. Our children are constantly silenced when they ask about the begetting and the birth of offspring. The question is as natural as one about the beats of the heart or the movements of respiration. The one ought to be answered as readily and as clearly as the others. Perhaps there may be a time in the very young life when an explanation of any physiological fact in answer to a question would not be understood, though we are not prepared to define that time. There can never be a time when falsehood should be taught about any function of the body. As our boys and girls grow up, the whole subject of sex relations is made a mystery and a shame. This is the reason why an undue and unhealthy curiosity is begotten to them. The mind becomes excessively concentrated upon them, remains long unsatisfied, or incompletely sa-

tified – passes into a morbid condition. To us, it seems that the reproductive organs ought to be discussed as frankly, as freely, between parents and children as the digestive. The objection to this is but a form of the vulgar prejudice against the teaching of physiology, a prejudice that found its truest expression in a recent letter from a parent to a School Board mistress. «Please, don't teach my girl anything about her inside. It does her no good, and which it is rude». How many of us have suffered from the *suggestio falsi* or the *suppressio veri* in this matter, due to parents, or teachers, or even servants? Let us each honestly ask ourselves from whose lips, under what circumstances, did we first learn the truth about parentage. And yet it is a truth which, having to do with the birth of little children, we cannot err in calling sacred. In how many cases was it from the mother who had the holiest right to teach – a right acquired by suffering?

Nor can we admit that to speak honestly to children on these matters is to injure them. Let us quote Bebel, who in his turn quotes Mrs. Isabella Beecher Hooker. «In order to satisfy the constant questionings of her little boy of eight, with regard to his origin, and to avoid telling him fables, which she regarded as unmoral, she told him the whole truth. The child listened with the greatest attention, and from the day on which he had heard what pain and anxiety he had caused his mother, clung to her with an entirely new tenderness and reverence. The same reverence he had shown also towards other women». To us at least one woman is known who has told all her children the whole truth. The children have for her a love and reverence altogether deeper than, and different from, that which they had before.

With the false shame and false secrecy, against which we protest, goes the unhealthy separation of the sexes that begins as children quit the nursery, and only ends when the dead men and women are laid in the common earth. In the «Story of an African Farm» the girl Lyndall cries out, «We were equals once, when we lay new-born babies on our nurses' knees. We shall be equals again when they tie up our jaws for the last sleep». In the schools this separation is carried out, and even in some churches the system, with all its suggestiveness, is in vogue. Its worst form is, of

course, in the non-human institutions called monasteries and nunneries. But all the less virulent forms of the same evil are, only in less degree, non-human.

In ordinary society even, the restrictions laid upon the intercourse of the sexes are, like repressive measures with school-boys, the source of much mischief. These restrictions are especially dangerous in regard to conversational subjects. Every man sees the consequence of this, though he may not know it as a consequence, in the kind of talk that goes on in the smoking-rooms of middle and upper class society. Only when men and women pure-minded, or, at least, striving after purity, discuss the sexual question in all its bearings, as free human beings, looking frankly into each other's faces, will there be any hope of its solution. With this, as we are constantly iterating, must go the understanding that the basis of the whole matter is economic. Mary Wollstonecraft, in the «Rights of Woman», taught, in part, this commingling of the sexes, instead of the separation of them throughout life. She demanded that women should have equal educational advantages, should be educated in the same schools and colleges with men; that from infancy to adult age the two should be trained side by side. This demand is a sore thorn in the flesh of Mr. J. C. Jeaffreson in his latest compilation.

Two extreme forms of the distinction of the sexes that spring from this their separation are, as Bebel points out, the effeminate man and masculine woman. These are two types from which even the average person recoils with a perfectly natural horror of the unnatural. For reasons that have been indicated more than once, the former is less frequent than the latter. But these two types do not exhaust the list of diseased forms due to our unnatural dealing with the sex relations. That morbid virginity, of which mention has already been made, is another. Lunacy is a fourth. Suicide is a fifth. As to these last two, a few figures in the one case and a reminder in the other. The reminder first. Most women suicides are between the ages of sixteen and twentyone. Many of these, of course, are due to the pregnancy which our social system drags down to the level of a crime. But others are due to ungratified sex instincts, often concealed under the euphemism «disappointed love». Here are a few lunacy numbers, taken from p. 47 of

the English translation of Bebel:—Hanover, 188, 1 lunatic to 457 unmarried, 1 lunatic to 1,316 married inhabitants; Saxony, 260 unmarried lunatics to a million unmarried sane women, 125 married lunatics to a million married sane; Prussia, in 1882, to every 10,000 inhabitants 32.2 unmarried male lunatics, 9.5 married male lunatics, 29.3 female unmarried lunatics, 9.5 married female lunatics.

It is time for men and women to recognise that the slaying of sex is always followed by disaster. Extreme passion is ill. But the opposite extreme of the sacrifice of healthy natural instinct is as ill. «They that are in extremity of either are abominable fellows» is as true in this connection as of melancholy and over-mirth when Rosalind railed at them in the Forest of Arden. And yet thousands of women pass, through what hell-fires they only know, to the Moloch of our social system; thousands of women are defrauded, month after month, year after year, «of their unreturning May-time». Hence we – and with us, in this, at all events, most Socialists – contend that chastity is unhealthy and unholy. Always understanding by chastity the entire suppression of all instincts connected with the begetting of children, we regard chastity as a crime. As with all crimes, the criminal is not the individual sufferer, but the society that forces her to sin and to suffer. Here we are at one with Shelley. In his Notes to «Queen Mab» we have the following passage:—«Chastity is a monkish and evangelical superstition, a greater foe to natural temperance even than unintellectual sensuality; for it strikes at the root of all domestic happiness, and consigns more than half of the human race to misery, that some few may monopolise according to law». Finally, in this most important connexion, we call to mind the accumulated medical testimony to the fact that women suffer more than men under these restraints.

Our other point, before we pass to the concluding portion of this article, is that necessary result of our today system – prostitution. This evil is, as we have said, recognised, and it is legalised, in some European countries. All that we need add here is the truism that its chief supporters are of the middle class. The aristocracy are not, of course, excepted; but the mainstay of the hideous system is the respectable, well-to-do, «most seeming-virtuous» capi-

talist. This is not due only to the great accumulation of wealth and the consequent habits of luxury. The significant fact is that in a society based upon capital, whose centre is therefore the capitalistic middle class, prostitution, one of the worst outcomes of that society, is supported chiefly by that very class. This points clearly the moral that once again, under a new form, we urge. That which might be said on the special cases which the *Pall Mall Gazette* has made familiar to us applies to prostitution generally. To get rid of prostitution, we must get rid of the social conditions that are its parent. Midnight meetings, refuges for the distressed, all the well-meant attempts to grapple with this awful problem are, as their initiators despairingly admit, futile. And futile they will remain as long as the system of production lasts which, creating a surplus labour-population, creates with this, criminal men, and women that are very literally and sadly «abandoned». Get rid of this, the capitalistic system of production, say the Socialists, and prostitution will pass away.

This leads us to our last point. What is it that we as Socialists desire? What is it that we expect? What is that of whose coming we feel as assured as of the rising of tomorrow's sun? What are the evolution changes in society that we believe are already close at hand? And what are the changes in the condition of woman that we anticipate as consequence of these? Let us disclaim all intention of the prophetic. He that, reasoning on a series of observed phenomena, sees the inevitable event to which they lead is no prophet. A man cannot prophesy any more than he has a right to wager, about a certainty. To us it seems clear that as in England the Germanic society, whose basis was the free landholder, gave way to the feudal system, and this to the capitalistic, so this last, no more eternal than its predecessors, will give way to the Socialistic system; that as slavery passed into serfdom, and serfdom into the wage-slavery of today, so this last will pass into the condition where all the means of production will belong neither to slave-owner, nor to serf's lord, nor to the wage-slave's master, the capitalist, but to the community as a whole. At the risk of raising the habitual smile and sneer, we confess that into every detail of that Socialistic working of society we are no more prepared to enter than were the first capitalists to

enter into the details of the system that they founded. Nothing is more common, nothing is more unjust, nothing is more indicative of meagre understanding, than the vulgar clamour for exact details of things under the social condition towards which we believe the world is moving. No expounder of any new great truth, no one of his followers, can hope to work out all the truth into its ultimate ramifications. That would have been thought of those who rejected the gravitation discovery of Newton because he had not, by application of it, found out Neptune? Or of those who rejected the Darwinian theory of Natural Selection because instinct presented certain difficulties? Yet this is precisely what the average opponents of Socialism do; always with a vacuous calmness, ignoring the fact that for every difficulty or misery they suppose will arise from the socialisation of the means of production a score worse are actually existent in the putrescent society of today.

What is it that we feel certain is coming? We have wandered so far from Bebel along our own lines of thought, at the entrance of whose ways his suggestive work has generally placed us, that for the answer to this question we return gladly and gratefully to him. «A society in which all the means of production are the property of the community, a society which recognises the full equality of all without distinction of sex, which provides for the application of every kind of technical and scientific improvement or discovery, which enrolls as workers all those who are at present unproductive, or whose activity assumes an injurious shape, the idlers and the drones, and which, while it minimises the period of labour necessary for its support, raises the mental and physical condition of all its members to the highest attainable pitch».

We disguise neither from ourselves nor from our antagonists that the first step to this is the expropriation of all private property in land and in all other means of production. With this would happen the abolition of the State as it now is. No confusion as to our aims is more common than that which leads woolly thinking people to imagine that the changes we desire can be brought about, and the conditions subsequent upon them can exist, under a State regime such as that of today. The State is now a force-organisation for the maintenance of the present conditions

of property and of social rule. Its representatives are a few middle and upper class men contending for places yielding abnormal salaries. The State under Socialism, if indeed a word of such ugly historical associations is retained will be the organised capacity of a community of workers. Its officials will be no better and no worse off than their fellows. The divorce between art and labour, the antagonism between head and hand work, that grieves the souls of artists, without their knowing in most cases the economic cause of their grief, will vanish.

And now comes the question as to how the future position of woman, and therefore of the race, will be affected by all this. Of one or two things we may be very sure. Others the evolution of society alone will decide positively, though every one of us may have his own idea upon each particular point. Clearly there will be equality for all, without distinction of sex. Thus, woman will be independent: her education and all other opportunities as those of man. Like him, she, if sound in mind and body (and how the number of women thus will grow!) will have to give her one, two, or three hours of social labour to supply the wants of the community, and therefore of herself. Thereafter she will be free for art or science, or teaching or writing, or amusement in any form. Prostitution will have vanished with the economic conditions that made it, and make it at this hour, a necessity.

Whether monogamy or polygamy will obtain in the Socialistic state is a detail on which one can only speak as an individual. The question is too large to be solved within the mists and miasmata of the capitalistic system. Personally, we believe that monogamy will gain the day. There are approximately equal numbers of men and women, and the highest ideal seems to be the complete, harmonious, lasting blending of two human lives. Such an ideal, almost never attainable today, needs at least four things. These are love, respect, intellectual likeness, and command of the necessities of life. Each of these four is far more possible under the system towards which we move than under that in which we now «have our being». The last is absolutely ensured to all. As Ibsen makes Helmer say to Nora, «Home life ceases to be free and beautiful directly its foundations are borrowing and debts». But borrowing and

debts, when one is a member of community, and not an isolated man fighting for his own hand, can never come. Intellectual likeness. The same education for men and women; the bringing up of these twain side by side, until they join hands at last, will ensure a greater degree of this. That objectionable product of capitalism, Tennyson's „In Memoriam" young woman, with her „I cannot understand, I love", will be a myth. Every one will have learnt that there can be no love without understanding. And the love and respect that are wanting, or are lost today, because of sins and shortcomings, the product of the commercial system of society, will be more easily forthcoming, and vanish almost never. The contract between man and woman will be of a purely private nature, without the intervention of any public functionary. The woman will no longer be the man's slave, but his equal. For divorce there will be no need.

And whether we are right or not in regarding monogamy as the best form of society, we may be sure that the best form will be chosen, and that by wisdoms riper and richer than ours. We may be equally sure that the choice will not be the barter-marriages, with its one-sided polygamy, of our own sad time. Above all, we may be sure, that two great curses that help, with others, to ruin the relations between man and woman will have passed. Those curses are the treatment of men and women as different beings, and the want of truth. There will no longer be one law for the woman and one for the man. If the coming society, like European society today, regards it as right for man to have mistresses as well as wife, we may be certain that the like freedom will be extended to women. Nor will there be the hideous disguise, the constant lying, that makes the domestic life of almost all our English homes an organised hypocrisy. Whatever the matured and deliberate opinion of the community finds best will be carried out fairly, openly. Husband and wife will be able to do that which but few can do now – look clear through one another's eyes into one another's hearts. For ourselves, we believe that the cleaving of one man to one woman will be best for all, and that these will find each in the heart of the other, that which is in the eyes, their own image.

A gyári termelésre való áttérés folyamata, mely különféle gépek feltalálásával és bevezetésével indult meg Angliában a XVIII. század második harmadában, fokozatosan Európa más országaiban is végbement. A modern technika kezdetben csupán az ipar egyes ágaiban eredményezett nagyüzemi termelést. Különösen a textiliparban jelentkezett egy gyors ütemű forradalmasodási folyamat. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt a jelenséget, hogy az újfajta gyárakban folyó termelés nagy emberigényével együtt felvetődött az a kérdés is: melyik munkakerő a legolcsóbb? Az ipar kezdetben mindenekelőtt a női és a gyermekmunkát alkalmazta. Az emberek tömegesen özönlöttek a gyorsan növekvő városokba, így alakult ki a proletariátus.¹

Filantropikus beállítottságú és humánus érzelmű emberek már korán foglalkozni kezdtek a legméltatlanabb körülmények között dolgozó és élő munkástömegek szociális nyomorával. Segítő szándékukat altruista elméletek szolgálatába állították, természetesen anélkül, hogy a végbemenő történelmi folyamat lényegét megértették volna.

Az egyre inkább kibontakozó kapitalista termelésnek az emberi társadalomra gyakorolt káros hatásától való félelem számos modellt hívott létre arra keresvén választ: milyen is legyen a jövőbeli társadalom. Így próbálták megakadályozni azt, amit már nem lehetett megakadályozni.

Ezeknek az eszméknek legjelentősebb hirdetőit az utópista szocializmus képviselőiként tartja számon a történelem. Köztük a francia Flora Tristant is.² Az utópisták világosan látták, hogy az ipari átalakulással együtt egy olyan folyamat is megindult, amely döntő módon érintette a nő-

ket és az eddigi életmód alapvető megváltozásának kezdetét jelentette. Karl Marx idézte Fourier remek jellemzését, mely szerint a nők emancipációjának foka az általános emancipáció természetes mércéje.³

Számosan voltak, akik a nők politikai jogainak elismerését kívánták, s ezeket elsősorban a választójog biztosításának követelésével kapcsolták össze. Mások a nő társadalmi helyzetének megváltoztatását, az emberi együttélés módosításának útját keresték. Megkérdőjelezték a házasság történelmi célszerűségét, bírálták a férfi előjogokkal felruházott helyzetét, de mindezt anélkül, hogy akárcsak a legcsekélyebb mértékben is felismerték és bírálat alá vették volna e jelenségek gyökerét – a termelőeszközök magántulajdonát.

Angliában éppúgy, mint Franciaországban, a politikai tudatra ébredt polgárság vetette fel a nőemancipáció kérdését és követeléseit. Mary Wollstonecraft 1792-ben írta meg vitairatát „a nő jogainak védelméről”.⁴

William Thompson, Robert Owen harcostársa, 1825-ben lépett sorompóba a korlátolt és nőellenes nézetek ellen. A heves polémiák során egy könyvet is megjelentetett: „A nőknek, az emberi faj egyik felének tiltakozása a másik felének, a férfiaknak az elbizakodottsága ellen, mellyel politikai s ezáltal polgári és házi rabszolgaságban akarják tartani őket.”⁵

Mary Wollstonecraft óta ez volt az első lényegbevágó hozzászólás a nőemancipáció kérdéséhez, az első, amely egy férfi szájából hangzott el Angliában. Thompson a Fourier-val baráti kapcsolatban álló Anna Wheelerrel együtt alakította ki gondolatait (Anna Wheeler ismertette meg egyébként Flora Tristant Robert Owennal) és vetette papírra beszélgetéseik eredményét. A támadás James Mill, a történetíró ellen irányult, aki szerint a nőket kielégítően megvédik atyáik és férjeik. Fia, John Stuart Mill viszont az egyik legbuzgóbb híve lett a nők szavazati jogának Angliában. Éles elméjű barátnőjének, Harriet Taylornak erős befolyása alatt 1869-ben könyvet is írt „A nők elnyomatása” (Subjection of Women) címmel. Mill fogadott leánya, Helen Taylor, azokhoz a radikális politikai körökhöz tartozott, amelyek az 1880-as években különböző célkitűzésekkel ugyan, de bizonyos szervezeti egységekre találtak a Demokrata Szövetségben (Democratic Federation).

A XIX. század közepén a fejlett kapitalista országokban a nő társadalmi helyzetének megváltoztatása érdekében sokan hallatták hangjukat, írtak elméleti értekezéseket és tettek gyakorlati politikai lépéseket, nem utolsósorban éppen néhány, az ügy mellett elkötelezett nő is.

Az európai kontinenst megrázkódtató 1848–1849-es forradalmi események meggyorsították azt a folyamatot, amely a nőmozgalom szervezett formáihoz vezetett; ezekben megvitatták és programatikusan megfogalmazták a kívándó jogokért folytatott harc kérdését. Egy ilyen szövetség élén állt Németországban Louise Otto-Peters, akit a demokratikus mozgalom balszárnyához tartozónak minősíthetünk.⁶

Ebben az időben a nők helyzetének megjavításáért küzdő polgári jellegű mozgalom, mely többek között a hivatásszerű munka vállalásához való jogot és a proletárnők szociális helyzetének emelését is zászlajára írta, immár nem tudott ténylegesen választ adni a történelmi fontosságú kérdésekre. Karl Marx és Friedrich Engels a forradalmi proletariátus világnézeti alapjainak kidolgozásakor ezt a kérdéskomplexumot is figyelembe vette mint a nagy szociális kérdés elválaszthatatlan alkotórészét. Ehhez tartozott a nő helyzetének elemzése, felszabadítása útjának kijelölése és az emberi társadalomban elfoglalandó helyének körvonalazása. Mindez már a „Kommunista Párt kiáltványá”-ban is olvasható, melyben Marx és Engels nemcsak arra mutattak rá, hogy a nő sorsa elválaszthatatlan a proletariátus sorsától, hanem azt a módszert is kifejtették, amelynek segítségével kimunkálható a férfitől való függés megszüntetésének, a női személyiség kibontakoztatásának folyamata, s az adott társadalomba való pozitív beilleszkedésének útja.⁷

Így alakult ki a XIX. század közepén a kapitalista termelési mód folytonos fejlődésének eredményeként a „modern” nőkérdés, ahogyan Clara Zetkin nevezte. Az új utak keresése minden elnyomott és kizsákmányolt ember, tehát a nők számára is kényszerítő alternatíva volt a kapitalista társadalommal szemben. Szükségszerűen felvetődtek a nők létfenntartásával kapcsolatos kérdések, szerepelt a programban a teljesített munkáért kapott fizetség mértéke, s követelték a szakmák elsajátításának lehetőségét. Mindezekhez természetesen kapcsolódott a nő helyzetének és

szerepének meghatározása is a férfihoz való viszonyában és a családban, valamint a gyermekek nevelésében. Egyetlen kérdés fölött sem lehetett elsiklani vagy egy lekicsinylő megjegyzéssel elintézni. Persze, ideig-óráig háttérbe lehetett szorítani a nőkérdést, s még a proletariátusban is elég elterjedtek bizonyos gondolkodási sémák, melyeket éppenséggel a burzsoáziától kölcsönöztek. A férfi uralkodó helyzete az eddigi társadalomban a proletariátusnak a marxizmus tételeit valló jelentős részénél is megingathatatlan alapelv maradt a házasságban, a családban végbemenő változásoknak, s maguknak az egyenjogúságra törekvő nőknek a megítélésében.

Marx számára is végtelenül nehéz volt a tőke szorításában élő társadalom keretében kidolgozni azokat az alapelveket, amelyek mintegy „megelőlegeznek” egy reális eséllyel akkor még nem rendelkező társadalmat. Különösen fájdalmasan érzékelte ezt Marx saját családjára vonatkozóan, amely elapadhatatlan erőforrást jelentett neki éppen az emigráció legsötétebb éveiben. Hogy milyen gondoskodással és szeretettel vette körül övéit, arról sok helyütt olvashatunk leveleiben és a kortársak feljegyzéseiben. Bebel emlékirataiból például megtudhatjuk, hogy Marx igen gyengéd nagypapa volt.⁸

Amikor legidősebb leánya, Jenny, 1881 áprilisában életet adott Marcel nevű kisfiának, Marx igen meleg hangú, aggódó és szeretetteljes levelet küldött neki: „Kedves Jennym, gratulálok a szerencsés szüléshez; legalábbis feltetelezem, hogy minden rendben van, abból, hogy magad fáradtál az írással. »Asszonynépem« azt várta, hogy a »jövővény« a népesség »jobbik felét« gyarapítja majd; magam szívesebben veszem a »férfi« nemet azoknál a gyerekeknél, akik a történelemnek ezen a fordulópontján születnek. Előttük a legforradalmibb időszak áll, amelyen embernek valaha is keresztül kellett mennie. Rossz ilyenkor »öregnek« lenni, úgy, hogy csak előre láthat az ember, ahelyett hogy látna.”⁹

Marx munkája, egész tevékenysége „benne élt” a családjában, s programként, cselekedeteik vezérfonalaként kihatott leányai életére is.

Az 1855. január 16-án Londonban született Eleanor, Marx leányai közül a legfiatalabb, akit többnyire Tussynak neveztek, talán a legbuzgóbban törekedett apja művei-

nek szóban és írásban való propagálására. A marxista világnézetet a gyakorlatban meggyőző módon alkalmazta a nők felszabadításának kérdésében, e számára igen közelálló területen, ahol a benne rejlő képességeket kibontakoztatta és állandóan tovább csiszolta a társadalom forradalmasítása szolgálatában.

Még csak 19 éves volt, amikor ezt a jelentőségteljes mondatot vetette papírra Natalie Liebknechthez szóló egyik levelében: „Ideje, hogy a nők is megkapják a lehetőséget a hivatásszerű munkához és más elfoglaltságot találjanak az öltözködésen kívül.”¹⁰

Tussyra gyermekkorában maradandó benyomást tettek a feltörekvő munkásosztály harcai, meginduló nemzetközi szervezkedése és „A tőke” visszhangja. Tanúja volt annak, hogy apja elmélete a munkásosztály történelmi küldetéséről mint termett gyümölcsöket elméleti és gyakorlati téren egyaránt, s mint tett szert valóban világraszóló jelentőségre.

De szinte ugyanilyen mértékben hatott a fejlődésére atyai barátja, Engels is. Engels egész egyénisége, felfogása a hazug burzsoá életvitelről, őszinte vonzalmon alapuló életközössége Lydia Burns-szel, az ír munkásnővel, a gyermek Tussyból szeretetteljes ragaszkodást, a fiatal nőből pedig osztatlan egyetértést váltott ki.

Sokak szerint Eleanor volt a legtehetségesebb a három Marx leány közül; csillapíthatatlan tudásvágy vezette egész életében és mélységesen meg volt győződve arról, hogy az ő szándékától és tudásától is függ, győzelemre jut-e majdan a marxizmus. Részint már ebben is benne rejlik a válasz arra a kérdésre: miért lett – lehetett – Eleanor Marx olyan kimagasló személyiség a nők társadalmi helyzetének megváltoztatásáért vívott harcban.

Tussy több nyelvet tudott kifogástalanul és számos írást fordított angolra, franciára és németre. Mint lelkes Shakespeare-rajongó, angolra fordította Nikolaus Delius tudományosan elismert értekezését a „Shakespeare drámáiban fellelhető epikus elemek”-ről. Színésznői ambíciói is voltak: több ízben játszott Shakespeare és modern szerzők darabjaiban. Ezenkívül éveken át dolgozott óraadó tanárként.

Eleanor Marxot ma a szocialista társadalmi rend megvalósításáért küzdők egyik szószólójaként és mozgósítója-

ként tartjuk számon, aki más kiemelkedő nőgyéniségekkel együtt egy egész történelmi korszakot képvisel a nőket sújtó kettős elnyomás és kizsákmányolás megszüntetéséért folyó forradalmi harcban.

Tussy tevékenységére természetesen olyan tényezők is hatottak, amelyekre ő maga nem gyakorolhatott befolyást, amelyek tragikus eseményeket, töréseket okoztak mind az ő, mind a hozzá közel állók életében, s amelyek azt bizonyítják számunkra, hogy az új társadalmi rend kialakításához vezető úton mindenkor áldozatokat kellett hozni. Meggyőződéses szocialista ember elvei alapján élni, s ugyanakkor kényszerűségből kenyeret keresni a fennálló kapitalista rendszer lehetőségei között, kiszolgáltatva az ebből adódó mindenfajta aljasságnak – ez már önmagában is elegendő lehetett ahhoz, hogy valakinek zátonyra fusson az élete.

Nő létére önálló helyet, sőt vezető pozíciót elfoglalni a kibontakozóban levő munkásmozgalomban a férfiak oldalán – ez még Marx leányánál sem ment végbe ellentmondásmentesen és könnyen a polgári életfelfogás szellemében nevelkedett kortársak között.

Hallatlan erőfeszítést jelentett akkoriban a szerelem, házasság, család és szülő-gyermek kapcsolatok kérdésével foglalkozni a kapitalizmusban, szocialistaként megmutatni az értelmes, új tartalommal megtöltött kapcsolatok felé vezető utat. A polgári rend már rég megfelelt ezekre a kérdésekre; a polgári társadalom erkölcsi kényszere már megtámadhatatlan és áthághatatlan falakat vont az egyének köré. Ez ellen lázadni egyet jelentett az önként vállalt társadalmi számkivetéssel.

Tussy nem vonhatta ki magát a polgári elfogultság ítélete alól, mely már azelőtt kimondatott, mielőtt ő személyesen a küzdőterre lépett volna. Még saját családja sem maradt érintetlen ettől a hatástól; legalábbis a szülők szereték volna, ha leányaik anyagilag biztosított jövő elé néznek házasságuk révén. Marx oly sokat nélkülözött családjával együtt, hogy nem kívánt hasonló sorsot leányainak. Ezért megkérdezte a vőjelölteket, Charles Longuet-t és Paul Lafargue-ot: el tudják-e tartani majd feleségüket és jövőendő családjukat. A válaszok feltehetőleg kielégítőek voltak, mert Jenny Marx házasságot kötött Longuet-val, Laura Marx pedig Lafargue-gal.

Marx aggodalmai leányai jövőjét illetően különösen Eleanor esetében voltak szembetűnőek. Ebben bizonyára szerepet játszott az, hogy ő volt a legfiatalabb a leányok között, sokat betegeskedett gyermekkorában, s ezért az egész család dédelgette, később pedig, miután a nővérei házasságkötésük után elhagyták Angliát, egyre inkább ő lett a korosodó szülők támasza.

Tussy első nagy szerelme, Prosper Lissagaray, szintén francia származású volt, akárcsak Longuet és Lafargue. Lissagaray részt vett a Párizsi Kommünben és emigránsként került Londonba. Tizenhat évvel volt idősebb Tussynál. Ez a tény s az a körülmény, hogy Lissagaray nem hivatkozhatott semmiféle biztos jövedelmi forrásra, melyre házasságuk épülhetett volna, igen elutasítónak tette Marx magatartását. Minthogy Lissagaray anyagi helyzete az évekig tartó jegyesség során sem javult, Marx álláspontja sem változott. Később talán Tussy is meggondolta magát, és végül nem került sor a házasságkötésre. Tussy huszonhat éves volt, amikor anyja meghalt, ettől fogva még inkább rá hárult az apja körüli teendők ellátása, bár Helene Demuth, a Marx család hűséges „házi szelleme”, segítője és társa elvégezte a háztartással kapcsolatos munkák orosz-lánrészét. Tussy szívesen segített mindenben apjának, számos alkalommal elkísérte fürdő- és ivókúráira Marxot Angliába és Európába is, ám az évek múlásával rádöbrent arra, hogy saját élete kialakításával még adósa magának.¹¹ És mindemellett még létfenntartásáról is gondoskodnia kellett. „Ha tudnád, milyen nehéz bármiféle munkát is találni, akkor nem csodálkoznál azon, hogy ragaszkodom ahhoz a kevéshez, amim van”, írta 1881 júniusában Jenny nővérének.¹²

Marx ebben az időben már meglehetősen sokat betegeskedett. Feleségének 1881. december 2-án bekövetkezett halála után rohamosan romlott egészségi állapota.

Orvosi tanácsra 1882. február elején hosszabb utazásra indult, de az Európa-szerte uralkodó mostoha időjárás következtében állapota inkább romlott, mint javult. Még Algírban sem talált kedvező klímára. Leánya ezúttal nem kísérte el utazására; Tussy most maga is beteg volt, Marx sokat aggódott érte.¹³ 1882. január 12-én így írt erről barátjának, Engelsnek: „A gyermeknek lelki depressziója van, s ez egészen aláássa egészségét. Sem utazás, sem klímaválto-

zás, sem orvosok nem tehetnek semmit ebben az esetben. Az egyetlen, amit tenni lehet érte, teljesíteni akarátát, és engedni, hogy madame Jungnál színészeti óráit befejezze. Ég a vágytól, hogy ily módon, amint hiszi, önálló aktív művészpályát kezdjen, ha pedig ezzel egyetértünk, akkor abban mindenestre igaza van, hogy az ő korában nincs több elvesztegetni való idő. A viláért sem szeretném, ha a gyermek azt képzelné, hogy egy öregember »ápolónőjeként« feláldozzák őt a családi oltáron.”¹⁴

Eleanor egyre határozottabban foglalkozott a gondolat-
tal, hogy önállósítja magát és saját életvitelt alakít ki.
„Alapjában véve a munka a legfontosabb. Az én számom-
ra legalábbis létszükséglet”, írta 1882 januárjában nővéré-
nek, Jennynek.¹⁵ Saját bevallása szerint a függetlenség le-
hetősége vonzotta őt leginkább. Rendszeresen látogatta a
British Museumot, tanulmányokat végzett fordítói munká-
jához.

1883. március 14-én elhunyt Karl Marx. Tussynak En-
gelsszel együtt rendkívül sok tennivalója volt apja terjedel-
mes hagyatékának rendezésével. Új munkaterület is nyílt a
számára: Marx hátrahagyott írásainak kiadása. Ezt egyre
nagyobb érdeklődéssel végezte. Feltehetőleg ezekben a hó-
napokban – talán éppen a British Museumban – ismerke-
dett meg Edward Avelinggel.¹⁶ Általa kapcsolatba került
egy politikailag aktív értelmiségi csoporttal, melynek állás-
pontja az angol munkásmozgalom bonyolult pártalakítási
folyamatának széles körű problematikájába illeszkedik.

A szocializmus eszmekincsével legbehatóbban a H. M.
Hyndman által vezetett Szociáldemokrata Föderáció (So-
cial Democratic Federation) foglalkozott. Eleanor Ed-
warddal együtt tevékenykedni kezdett az SDF-ben. Közös
életük már kezdetben sem volt zavartalan: Aveling egykori
barátai és harcostársai közül néhányan anyagilag és erköl-
csileg is igyekeztek kárt okozni Avelingnek; azzal vádol-
ták, hogy kétszínű pénzügyi manőverekbe bocsátkozott és
rákényszerítették, hogy mondjon le alelnöki tisztéről a
Szabadgondolkodók Társaságában. Annie Besant, a Társa-
ság másik alelnöke vezette ellene a rágalomhadjáratot, fel-
tehetőleg azért, mert Tussy kedvéért kivonta magát az
egyébként igen vonzó és ragyogó szellemű asszony befo-
lyása alól.

E csatározásoknál nagyobb jelentősége volt annak, hogy

Eleanor rövid együttműködés után szembe került Hyndman diktatórikus-szektás vezetési stílusával és az SDF-en belül agitálni kezdett egy marxista vonal kialakítása mellett. Ebben Avelingen kívül Engels, William Morris, Ernest Balfour Bax és még sokan mások támogatták. Végül is kenyértörésre került a sor: a következetesebb erők 1884 decemberében kimondták különválásukat az SDF-től, és Eleanor, valamint W. Morris vezetésével megalakították a Szocialista Ligát (Socialist League). Jelentős esemény volt ez a munkásmozgalom történetében, s eddig példátlan: egy nő ragadta magához a kezdeményezést és foglalt el vezető pozíciót a munkásosztály álláspontját képviselve egy marxista orientációjú politikai szervezetben.

A következő évben, 1885-ben jelent meg először angol nyelven August Bebel híres műve, „A nő és a szocializmus”. Eleanor írt róla recenziót az angol sajtóban, annál is inkább, mert ekkor már Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című munkája is megjelent és eljutott Angliába. Mindkét írás ösztönzést adott számára ahhoz, hogy ő is kifejtse véleményét a nő társadalmi helyzetéről és fejlődésének lehetőségeiről.

Eleanor szándéka a mű megírásával eleve az volt, hogy a marxista erők összefogásának és felzárkózásának folyamatában foglalkozzon a nőkérdés egyes aspektusaival. Kétségtelenül ő volt az, aki sürgette, hogy nyílt politikai állásfoglalással készítsék elő a talajt a nők egyenjogú részvételéhez a proletár erők harcában. A nemzetközi mozgalomban mindenképpen ez volt az első eset, hogy egy nő hallatta hangját a nőkérdéssel kapcsolatban, amely a II. Internacionálé alapításának „előestéjén” igen fontos helyet foglalt el. Olyan dokumentumról van tehát szó, amely mind célkitűzését, mind történelmi helyét tekintve a marxizmus alapvető munkái közé számít.

Ez a könyv programszerűnek is tekinthető, mert Eleanor elvi alapon szükségesnek tartotta, hogy ketten írják meg: egy férfi és egy nő, mert a nőkérdést a szociális kérdés részeként fogalmazta meg, mert ilyen irányban vitaindítónak szánta művét Angliában, s végül mert saját életét is elszántan próbálta az általa kifejtett elvek szerint alakítani. Eleanor Marx és műve mindenképpen érdemes arra a történelmi jelentőségű helyre, amelyet a nemzetközi munkásmozgalomnak a nő felszabadításáért vívott harcában elfoglal.

„A nőkérdés” című írás közreadása céltudatos politikai munkával járt együtt, melynek középpontjában a marxista erők szervezett összefogása és a párizsi Nemzetközi Szocialista Kongresszus előkészítése állt. Eleanor több mint egy évig küzdött Friedrich Engelsszel együtt és szoros kapcsolatban párizsi, berlini marxista párthívekkel a marxisták vezető szerepének biztosításáért a tervezett kongresszuson, amelyről már előre tudni lehetett, hogy a francia poszszibilisták és a Hyndman vezette angol opportunisták akarják magukhoz ragadni az irányítását.

A kongresszuson Eleanor tolmácsként tevékenykedett, számos beszédet fordított le különféle nyelvekre, többek között Clara Zetkin beszédét is angolra és franciára.

Közvetlenül a kongresszus után visszatért Londonba, hogy egy sztrájkbizottság élén részt vegyen az ottani sztrájkharcokban és szervezze a munkásnők összefogását. Úgyszólván semmi pihenést nem engedélyezett magának, fáradhatatlanul dolgozott agitátorként és szervezőként, de mégsem tudta megakadályozni a sztrájkolók vereségét. Egyik kongresszusról a másikra sietett – a megkezdett harcot folytatni kellett, s végül győzelemre vinni. Így jutott el 1890-ben Halléba, hogy részt vegyen a német szociáldemokráciának a szocialistaellenes törvény bukása utáni első pártkongresszusán, ahol már határozatokat hoztak a következő nemzetközi kongresszus előkészítéséről.

Eleanor számára nem csekély testi-lelki megterhelést jelentett ez a teljes embert kívánó munka, de egyúttal elégtétel is volt: elismerték őt a munkásosztály soraiban egyenjogú harcostársként küzdő nők úttörőjeként és hallgattak szavára. Ugyanakkor tevékenységének egyik területéről le kellett mondania: a Szocialista Ligában túlsúlyba kerültek az anarchisták és igyekeztek a marxistákat kisebbségbe kényszeríteni, ezért Eleanor kilépett a szervezetből. Ismét a Szociáldemokrata Föderációval keresett kapcsolatot, mert abban bízott, hogy a Föderáció talaja lehet egy marxista jellegű angol munkáspárt kialakulásának. Ez a reménye azonban nem vált valóra.

Több sikerrel járt Eleanor munkája az 1890. május 4-i Hyde Park-i demonstráció és ünnepély előkészületei során. A nemzetközi proletariátus első seregszemléjén Eleanor is ott állt az emelvényen (egy nagy teherkocsin) atyai barátja, Engels mellett. Engels később lelkesült szavakkal

számolt be Bebelnek a kb. 300 000 ember részvételével lefolyt lenyűgöző erejű tömegtüntetésről, méltatta Eleanor és Edward Aveling fáradhatatlan munkáját, s kifejezte reményét, hogy immár az angol munkásmozgalom is bekapcsolódik az európai munkásmozgalom nagy áramába.¹⁷

Eleanor több ízben is nagy odaadással dolgozott a májusi ünnepélyek előkészítésén, szónokként is fellépett, s a tömegek tetszéssel hallgatták. A brit munkásmozgalom élvonaláig azonban még ez az aktivitás sem juttathatta el őt.

Engels 1895-ben bekövetkezett halála súlyos csapást jelentett Tussy számára. Elvesztette élete eddigi legbiztosabb támaszát, barátját, tanácsadóját. Edwarddal boldog éveket töltött együtt, de a bánatból, szenvedésből is bőven kijutott számára választott élettársa oldalán. Sok mindenre, nagy áldozatokra futotta erejéből, de ez az erő is végesnek bizonyult. A hozzátartozók, barátok, elvtársak elsősorban – némelyek kizárólagosan – Edward Avelinget vádolták Tussy összeroppanásáért és túl korai haláláért. Az utókor sem tud ebben a kérdésben maradéktalanul igazságot szolgáltatni. Valószínűleg több oka is volt annak, hogy Tussy a 90-es évek végére olyan végzetesen egyedül érezte magát. Az egyik ok, a magánéletbeli, kétségtelenül az lehetett, hogy Edward elhagyta egy másik nő kedvéért. De talán még nagyobb súllyal esett a latba, hogy legjobb barátai, harcostársai között egyre többen akadtak, akik nyíltan vagy burkoltan megtagadták a marxizmust, revíziónak vették alá Marx tételeit, hogy a „megváltozott kapitalizmus” hozzáidomítsák. Mindez beárnyékolta annak a nőnek az életét, aki roppant sokat tett a nők egyéniségének kibontakoztatásáért, egyenjogúságának elismertetéséért és öntudatra ébresztéséért, a férfi és a nő új típusú közösségének kialakításáért. Az árnyékok egyre sötétebbekké váltak. Eleanor Marx 1898. március 31-én önként megvált életétől.

Életrajzi adatok

1855. jan. 16.
6.00 óra Megszületik Eleanor (Tussy), Jenny és Karl Marx legfiatalabb leánya Londonban, a Dean Street 28. számú házban.
1860. november Marxné megbetegszik feketehimlőben, ezért Tussyt és testvéreit a Liebknecht házaspár veszi magához néhány hétre.
1861. Tussy számára elkezdnének a diákévek. Anyja feljegyzései szerint a kislány kitűnik kedves beszédével és előadásmódjával.
1868. máj. 29.–
kb. jún. 15. Tussy apjával együtt Engels vendége Manchesterben.
- 1868–1869. Tussy egy magán-testgyakorló iskolát látogat.
1869. március–
április–május Tussy Laura nővérénél tartózkodik Párizsban.
1869. máj. 25.–
október Tussy október elejéig Engelsnél időzik (máj. 29.-től jún. 14-ig apja társaságában); zongorázik, sokat olvas. Szeptember elején Engelszel és Lydia Burnsszel, Engels élettársával Írországba utazik.
1870. május Tussy apjával együtt ismét meglátogatja Engelst.
1870. aug. 9–31. Tussy és az egész Marx család Ramsgate-ben pihen.

1871. május eleje Tussy nővérével, Jennyvel együtt a franciaországi Bordeaux-ba utazik, hogy segítségére legyen Laura nővérének, akit harmadik gyermekének születése igen legyengített. A Párizsi Kommün leverése után el kell hagyniok Bordeaux-t és egy kis fürdőhelyre, Bagnères-de-Luchonba mennek a Pireneusokba.
1871. aug. 6. Eleanor Jennyvel és Laurával együtt felkeresi a Párizsi Kommün leverése után menekülésre kényszerült Lafargue-ot a spanyolországi Bosostban. Visszautazásukkor Tussyt és Jennyt letartóztatják a spanyol-francia határon, Bagnères-de-Luchonba viszik, s ott aug. 9-ig fogva tartják őket. Miután tisztázódik, hogy nem kémek, visszakapják útleveleiket és elhagyják Franciaországot.
1871. december Tussy segít apjának levelezése lebonyolításában.
1872. május Tussy megismerkedik H.-P.-O. Lissagarayval, aki a Párizsi Kommün leverése után menekült Angliába.
1872. máj. 26. Jenny Marx ezt írja Wilhelm Liebknechtnek: „Tussy . . . tetőtől talpig politikus”.
1873. május–szeptember Tussy Brightonban él és egy magániskolában tanít.
1873. május Tussy eljegyzi magát Lissagarayval.
1873. nov. 24.–dec. 15. Tussy gyógykúrára tartózkodik apjával Harrogate-ben.
1874. aug. 19.–szept. 21 Tussy és Marx Karlsbadban gyógykezeltetik magukat.
1874. szept. 21–24. Tussy elkíséri Marxot Lipcsébe,

	ahol meglátogatják W. Liebknechtet.
1874. szept. 24–27.	Tussy apjával Drezdában tartózkodik.
1874. szept. 27–29.	Tussy apjával néhány napot tölt Berlinben.
1874. szept. 29.– okt. 1.	Tussy Hamburgban időzik apjával.
1874. november– december	Tussy lefordítja Liebknecht 1874. nov. 21-i parlamenti beszédét a Lissagaray által Londonban kiadott „Rouge et noire” c. folyóirat számára.
1876. aug. 15.– szept. 15.	Tussy ismét Karlsbadban tartózkodik apjával.
1876. szept. 15–21.	Tussy apjával Prágába, Kreuznachba és Lüttichbe utazik.
1877.	N. Delius „Epikus elemek Shakespeare drámáiban” c. tanulmánya, melyet Tussy fordított angolra, megjelenik az Új Shakespeare Társaság tudományos közleményeiben.
1877. aug. 8.– szept. 26.	Tussy szüleivel együtt Bad Neuenahrba utazik fürdőkúrára.
1878.	Tussy több irodalmi társaságnak dolgozik, így a Chaucer, a Shakespeare és a Filológiai Társaságnak.
1879. aug. 8–20.	Tussy apjával a Jersey-szigeti St. Hélier-ben tartózkodik.
1880. júl. 4.	Lissagaray visszatér Párizsba.
1880. dec. 9–16.	Tussy megismerkedik A. Bebellel, E. Bernsteinnel és P. Singerrel, akik meglátogatják Marxot és Engelst Londonban.
1881. július	Tussy több darabban is színpadra lép. Szellemi irányítója az Új

	Shakespeare Társaságon belül alakult kis irodalmi körnek.
1881. augusztus– 1882. január	Tussy súlyosan megbetegszik; depresszió gyötri.
1881. dec. 2.	Marxné meghal.
1881. dec. 29.– 1882. jan. 16.	Tussy apjával Wight szigetén tartózkodik.
1882. február	Tussy felbontja eljegyzését Lissagarayval.
1882. július– augusztus	Tussy nővérénél, Jennynél tartózkodik Argenteuilben.
1883. márc. 14.	Marx meghal.
1883.	Tussy gyakran van együtt Edward Avelinggel.
1884. júl. 24.	Tussy és Edward életközösségének kezdete.
1884. július– augusztus	Tussy és Edward nászútra a Derbyshire grófságbeli Middletonba utazik.
1884. augusztus	Eleanor Marx-Aveling a Szociáldemokrata Föderáció tagja lesz.
1884. dec. 27.	Eleanor Marx-Aveling E. Avelinggel, W. Morrissal, E. Belfort Baxszel és másokkal megalakítja a Szocialista Ligát.
1885. jan. 16.	Körlevelet bocsátanak ki, melyben kifejtik a Szociáldemokrata Föderációból való kiválásuk okait.
1885. szept. 20.	Eleanor és Edward részt vesznek a Dod Streeten egy több ezer főt számláló tömeggyűlésen, melynek rendőri beavatkozás vet véget. A gyűlés a szólásszabadságért vívott küzdelem nyitánya volt.
1886.	Eleanor fordításában megjelenik angol nyelven Lissagaray „A Pári-

- zsi Kommün története" c. műve.
Eleanor Flaubert „Bovaryné” c. regényét is lefordítja angolra.
1886. Eleanor és Edward „A nőkérdés” c. közös műve megjelenik a „Westminster Revue”-ban.
1886. ápr. 14. Marx leányai a „Der Sozialdemokrat” 1886-os 16. számában nyilatkozatot tesznek közzé válaszul egy apjukat rágalmazó bismarcki kijelentésre.
1886. aug. 31. Eleanor és Edward a „City of Chicago” fedélzetén Liverpoolból Amerikába indulnak.
1886. szept. 10. Megérkeznek New Yorkba, ahol szept. 13-án Liebkechtel találkoznak, s együtt teszik meg agitációs körútjukat több mint 40 észak-amerikai városon át.
1886. dec. 25. Eleanor és Edward hajóra száll New Yorkban.
1887. jan. 4. Megérkezés Londonba.
1887. jan. 26.
és febr. 2. Tussy a Farringdon-Hallban nagy hallgatóság előtt beszámol amerikai útjáról.
1887. ápr. 11. Tiltakozó nagygyűlés a Hyde Parkban egy Írországot sújtó új büntetőítélkezés ellen. A gyűlésen 150 000 ember jelenlétében Eleanor is beszédet mond, melyet a hallgatóság nagy tetszéssel fogad.
1887. április–május Eleanor és Edward előadássorozatot tart a londoni East Endben levő radikális klubokban egy marxista irányvonalú angol munkáspárt létrehozása érdekében.
1887. máj. 21. Eleanor és Edward beszédet mon-

	danak a hackneybeli Victoria Parkban.
1887. máj. 29.	Eleanor részt vesz a Szocialista Liga harmadik konferenciáján, ahol az anarchista elemek kerültek túlsúlyba. Ezért, valamint más okok miatt, Eleanor kilép a Szocialista Ligából.
1887 nyarán	Eleanor és Edward Shakespeare városában, Stratford-on-Avon-ben pihennek.
1887. november	Tussy egy sikertelen színpadi fellépése után visszavonul a színjátszástól.
1887. nov. 13.	Eleanor részt vesz a 100 000 munkás jelenlétében megtartott Trafalgar Square-i tömegtüntetésen.
1888. nyárelő	Tussy fordításában 3 Ibsen-mű jelenik meg angol nyelven.
1888. aug. 9.	Eleanor Edward, Engels és C. Schorlemmer társaságában ismét amerikai utazásra indul.
1889. március– április	Tussy jelentős részt vállal az E. Bernstein által írott, s Engels által szerkesztett „The International Working Men’s Congress of 1889. A reply to »Justice«” c. broszúra eredményes előkészítésében.
1889. április eleje	Eleanor és Edward felkeresik H. M. Hyndmant, hogy átadják neki a „Justice” szerkesztőségéhez intézett választ, melyet Bernstein fogalmazott meg egy közösen rendezendő nemzetközi kongresszusról szóló egyezményre vonatkozólag.
1889 tavaszán	Eleanor és Edward a közreműködésükkel megalakult, gázgyári munkásokat tömörítő szakmai szö-

Eleanor Marx

A Dean Street 28. számú ház a londoni Sohóban. Itt született Eleanor
1855. január 16-án

Marx és Engels a Marx leányokkal: Jennyvel, Eleanorral és Laurával
Londonban, 1864 májusában

Tussy 19 éves korában

HERMANN
KARL MARX
MIT SEINER TOCHTER
ELEANOR
WÄHREND SEINES
BESUCHES BEI
WILHELM LIEBKNECHT
VOM 22. BIS 24. SEPTEMBER 1874

A lipcsei Hotel Hochstein emléktáblája. Itt lakott Marx Eleanorral 1874. szeptember 22-től 24-ig

August Bebel

Marx 1882 februárjában

Berliner Arbeiterbibliothek.

herausgegeben von Max Schmuel
III. Heft.

Die Arbeiterinnen- und Frauenfrage der Gegenwart.

Von
Clara Zetkin (Paris)

—

—
Preis 20 Pfennige.
—

Verlag der „Berliner Volks-Tribüne“
Berlin NW., Cramersstraße 22.
1889.

Der Ursprung der Familie,

Privateigenthums

und des Staats.

Im Anschluss

an
Lewis H. Morgan's Forschungen

von

Friedrich Engels.

—
Zweiter Theil.
—

Durch der Schweizerischen Gewerkschaftsbund
1894.

A nőkérdéssel foglalkozó legfontosabb marxista írások címlapjai a XIX. század 70-es és 80-as éveiből

Die Frau

und der Sozialismus.

—
Von

August Bebel.

—
Misch Sittgen

Verlag der Volksbuchhandlung

1878

THE

WOMAN QUESTION.

—

EDWARD, AND ELEANOR MARX AVELING.

FOURTH

THOUSAND.

LONDON:

SWAN SONNENSCHNIG, LOWREY, & CO.

PRINTED BY THE

1895

H.-P.-O. Lissagaray

HISTORY
—
THE COMMUNE OF 1871.

TRANSLATED FROM THE FRENCH BY
LISSAGARAY.

BY
ELEANOR MARX AVELING

LONDON:
REBEY AND TURNER, 196 STRAND
1888.

H.-P.-O. Lissagaray
„A Párizsi Kommün története”
c. művét Eleanor
fordította angolra

Engels az 1890-es évek elején

W. Liebke és Eleanor 1886-os amerikai agitációs körútjukon

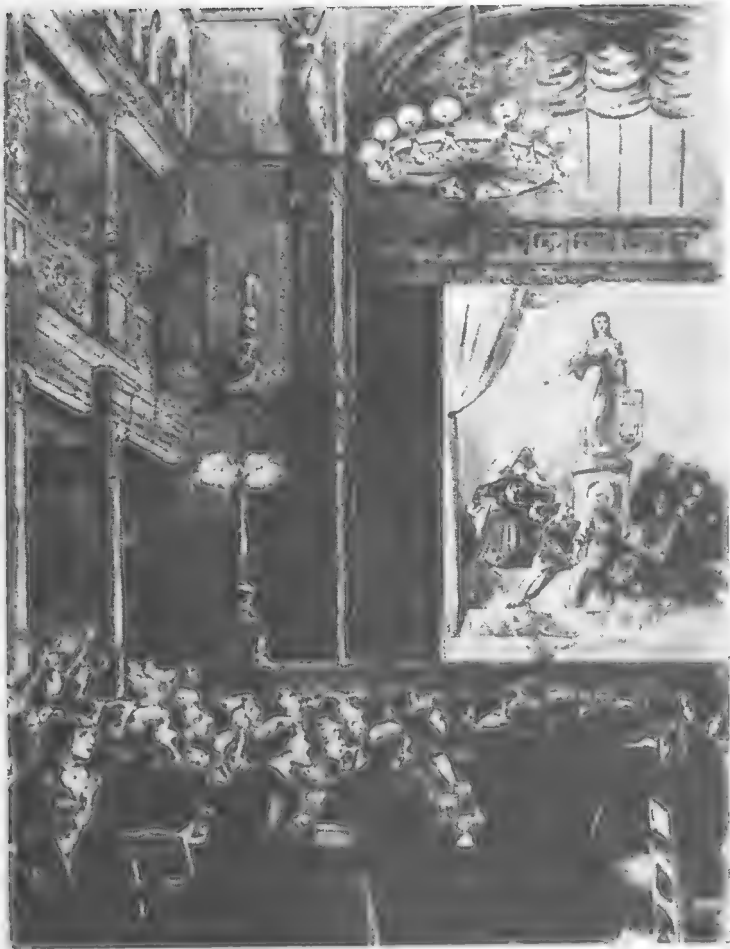

Die Frauen auf dem Parteitag.

Az 1890-es hallei pártkongresszus négy nőküldöttje és Eleanor (a rajzon baloldalt sötét ruhában)

Az 1892. májusi tüntetés a londoni Hyde Parkban (Eleanor az előtérben)

Eleanor az 1890-es hallei szociáldemokrata partkongresszus bankettjén
(a rajzon baloldalt az első)

Eleanor Marx-Aveling

Edward Aveling

A Marx család síremléke a highgate-i temetőben

- vetség vezetőségi tagjai lesznek. A szövetség vezetője, W. Thorne, barátságot köt Tussyval, aki megtanítja írni-olvasni.
1889. máj. 25. Eleanor Bernsteinnel, Burnsszel, Mann-nel és másokkal együtt részt vesz egy általa szervezett összejöveten a párizsi kongresszus előkészítésére.
1889. júl. 6. Eleanor és Edward megérkezik Le Perreux-be a Nemzetközi Szocialista Kongresszus előkészítése céljából.
1889. júl. 14–20. Eleanor részt vesz a II. Internacionálé alapító kongresszusán Párizsban, s tolmácként is tevékenykedik; több más beszéd mellett ő fordítja angol és francia nyelvre Clara Zetkin referátumát.
1889. aug. 25. Eleanor beszédet mond a sztrájkoló londoni dokkmunkások egyik Hyde Park-i tömegtüntetésén.
1889. szeptember eleje Eleanor és Edward részt vesznek a brit trade-unionok évi kongresszusán.
1889. aug. 12.–szept. 14. Eleanor továbbra is aktívan részt vesz a dokkmunkássztrájkban.
1889. szeptember közepe–december A silvertowni kábelművek és gumi-gyárak munkásnőinek sztrájkja, melynek Eleanor a legtevékenyebb vezetője; még a sztrájk idején megalkotja a fiatal munkásnők egyletét.
1889. nov. 14. Engels közli a Lafargue-házaspárral, hogy Clara Zetkin elismerőleg nyilatkozott neki Tussy politikai munkájáról. (Clara Zetkin részt vett a silvertowni sztrájkgyűlésen, melyeken Eleanor is beszélt.)

1889. december Eleanor megalakítja a fiatal munkásnők szakegyletét a gázgyári munkások szövetségén belül.
1889. december–1890. február A gázgyári munkások sztrájkja London déli részén. Eleanor ismét részt vesz a sztrájk irányításában.
1890. jan. 1. Eleanor és Edward szerkesztőként dolgozni kezdenek a Bax kiadásában megjelenő „Time” c. folyóiratnál.
1890. máj. 4. Májusi tüntetés a Hyde Parkban; Eleanor tagja a 250 000–300 000 embert mozgósító sztrájkbizottságnak. A tömeggyűlésen Aveling is beszél.
1890. szept. 1–6. Eleanor feltehetőleg jelen volt az angol trade-unionok liverpooli kongresszusán, melyre 400 küldöttest delegáltak.
1890. okt. 10. Tussy és Edward Londonból Lille-be utaznak, ahol okt. 11-én és 12-én részt vesznek a francia Munkáspárt VIII. kongresszusán. Tussy tolmácsolja a londoni gázgyári munkások szövetségének és a nem szakképzett munkások szövetségének üdvözlését. A kongresszus egyik ülésén ő elnököl.
1890. okt. 13. Eleanor J. Guesde, Ferroul és Duc-Quercy francia elvtársakkal együtt Lille-ből Halléba utazik.
1890. okt. 14–17. Eleanor Halléban a német szociáldemokrácia pártkongresszusának külföldi vendége.
1890. okt. 16–17. Eleanor részt vesz azon a tanácskozáson, amelyen megvitatják az 1891-ben Brüsszelben tartandó Nemzetközi Szocialista Kongresszus összehívásának körülményeit.

1890. okt. 18. Tussy visszautazik Londonba.
1890. dec. 2. A. Bebel és P. Singer Eleanornál találkozik J. Burnsszel, R. Cunnninghame-Grahammel, W. Thorne-nal és másokkal.
1891. máj. 3. Eleanor beszédet mond a londoni májusi demonstráció résztvevői előtt a Hyde Parkban.
1891. máj. 17. Eleanor Edwarddal együtt megjelenik a gázgyári munkások szövetségének 2. kongresszusán.
1891. aug. 16–22. Eleanor W. Thorne-nal együtt részt vesz a gázgyári munkások szövetségének küldöttjeként a 2. Nemzetközi Szocialista Munkáskongresszuson Brüsszelben.
1891. augusztus Eleanor brosúra formájában számol be a brüsszeli kongresszus eredményeiről: „Report from Great Britain and Ireland to the delegates of the Brussels International Congress”.
1891. november vége Tussy nyolc napig tartó agitációs utat tesz az Írország északi részén élő gázgyári munkások között.
1892. febr. 5. Eleanor cikket tesz közzé a bécsi „Arbeiterinnen-Zeitung”-ban „Hogyan szervezzünk?” címmel.
1892. márc. 5. Eleanor a szakszervezet képviselőiben megjelenik Plymouth-ban.
1892. máj. 1. Több százezer résztvevővel, köztük számos ország munkásainak küldötteivel tömegtüntetést tartanak a londoni Hyde Parkban. Az egyik emelvényen Engels társaságában Eleanor is megjelenik.
1892. július eleje A gázgyári munkások szövetségé-

	nek 3. kongresszusa, melyen Eleanor is részt vesz.
1893. január	Tussy agitációs utat tesz Közép-Angliába, Edinburgh-be és Aberdeenbe.
1893.	Megjelenik F. Lassalle összes beszédeinek és írásainak előszava, melyet Eleanor fordított angolra „Ferdinand Lassalle as a Social Reformer” címmel.
1893. aug. 6–12.	Eleanor részt vesz a zürichi Nemzetközi Szocialista Munkáskongresszuson mint a gázgyári munkások szövetségének küldöttje. Zürichben ismét találkozik Clara Zetkinnel.
1894. július eleje	Tussy Laura nővérénél tartózkodik Párizsban és részt vesz a gázgyári munkások kongresszusán.
1894. augusztus–november	Eleanor Marx-Aveling hetente küld elismeréssel fogadott cikkeket a „Workman’s Times”-nak a nemzetközi munkásmozgalom fejlődéséről.
1894. nov. 15.	Engels megvitatja Tussyval „Hogyan idéz Lujo Brentano” c. cikket, mely a „Die Neue Zeit”, 13. évf., Stuttgart 1894–95. 1. kötetében, a 9. számban jelent meg.
1894. december	Tussy Manchesterben tartózkodik.
1895.	Londonban megjelenik G. V. Plehanov „Anarchizmus és szocializmus” c. műve, melyet Tussy fordított németről angolra.
1895.	Nürnbergben megjelenik Eleanor „Die Arbeiterklassen-Bewegung in England” c. könyve Liebknecht előszavával.
1895. aug. 5.	Engels meghal.

1896. május Tussy cikket ír a „Rabotnyik” májusi röpirata számára, melyet Plehanov kezdeményezett.
1896. júl. 27.–
aug. 1. Eleanor részt vesz a IV. Nemzetközi Szocialista Kongresszuson Londonban. Clara Zetkinnel, Emma Ihrerrel és Adelheid Popp-pal együtt kidolgozzák azt a határozatot, amelyet aztán a kongresszus egyhangúlag elfogad a nők politikai emancipációjáról és szervezkedéséről. Eleanor júl. 31-én részt vett még a kongresszus nőküldötteinek külön tanácskozásán is, melynek eredményeként megfogalmazták azt a javaslatot, miszerint helyet kell biztosítani a proletárnőknek a munkásmozgalomban és az osztályharcban.
1898. január A gépgyári munkások sztrájkja a nyolcórás munkanap bevezetéséért vereséggel végződött. Eleanort mélyen lehangolja Bernstein revizionista álláspontja.
1898. márc. 31. Eleanor Marx-Aveling önként megválízik életétől.

Függelék

Jegyzetek

Előszó

- Vö. Eleanor Marx-Aveling 1886. jún. 7-i levelét P. L. Lavrovhoz Párizsba: „Megkapta Ön kis brosránkat?” Briefwechsel der Mitglieder der Familie Marx mit russischen politischen Persönlichkeiten. Moszkva 1974. 88. old. (oroszul). A „The Woman Question” külön nyomtatványként is megjelent 1887-ben Londonban, a Swan Sonnenstein, Lowrey & Co kiadónál. 1972-ben a „Marxism Today” c. angol folyóirat 1972. márciusi (3.) számában látott napvilágot.
- August Bebel: „A nő és a szocializmus”. Kossuth Könyvkiadó 1976. 26. old.
- V. I. Lenin: „Az államról. Előadás a Szverdlov Egyetemen”. 1919. július 11. V. I. Lenin Összes Művei. 39. köt. 64. old.
- Friedrich Engels: „The Origin of The Family, Private Property and the State”. Chicago 1902. Friedrich Engels: „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen”. Hottingen-Zürich 1884. Magyarul lásd Karl Marx és Friedrich Engels Művei (a továbbiakban: MEM), 21. köt.
- A fordító Samuel Moore volt, aki Edward Avelinggel együtt Marx „A tőke” c. műve első kötetének angol nyelvű fordítását is készítette.

A nőkérdés

- A. Bebel „Die Frau und der Sozialismus” (A nő és a szocializmus) c. könyve első ízben 1879 februárjában jelent meg Lipcsében. Még ugyanazon esztendő március 24-én betiltották az 1878 októberében a német szociáldemokrácia ellen hozott kivételes törvény alapján. A következő kiadásoknál (egészen a 9.-ig) Bebel kénytelen volt a címet megváltoztatni, s a könyvet így közreadni: „Die Frau in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft” (A nő a múltban, a jelenben és a jövőben). Az első angol nyelvű kiadás is e cím alatt látott napvilágot.
- A szerzők itt és az alábbiakban gyakorta használt rövidített címén: „Die Frau” (A nő), említi Bebel könyvét.
- Az 1869-ben Eisenachban megalakított Németországi Szociáldemokrata Munkáspártról van szó, amely 1875-ben, a gothai egyesülési kongresszus után a Szocialista Munkáspárt nevet vette fel.
- Szójáték az angolban: „peccant humours” egyrészt káros, ártalmas,

- nedve(ke)t jelent a régi orvoslás terminológiájában az emberi test négy alapvető nedve közül, másrészt a „peccant” vétkes, hibás, bűnös, rossz cselekvés stb. jelzője is lehet, így pl. „rossz kedélyállapot”.
- ⁵ A szerzők J. St. Millnek arra a beszédére utalnak, amelyet 1867. máj. 20-án mondott el az angol alsóházban a nők választójogáról. E beszéd különlenyomatként is megjelent 1867-ben. J. St. Mill kb. 1830 óta foglalkozott Harriet Taylor ösztönzésére a nő szociális és politikai helyzetével. Közösén írott legfontosabb művük, a „A nők elnyomtatása” (Subject of Women) 1869-ben jelent meg. Mill alsóházi beszéde azokon a gondolatokon alapszik, amelyeket később a könyvében kifejtett.
- ⁶ 1864-ben törvényjavaslatot terjesztettek be a hadseregben előforduló fertőző betegségek elhárítása érdekében. E törvényjavaslat elsősorban a prostituáltak kötelező orvosi vizsgálatával foglalkozott. 1869-ben a törvényjavaslat törvényerőre emelkedett (Contagious Diseases Acts).
- ⁷ Angliában 1869 óta álltak fenn bennlakásos női kollégiumok, főként Oxfordban és Cambridge-ben. Mindkét egyetemen az 1880-as évektől fogva engedélyezték, hogy nők is tehessenek magasabb fokú záróvizsgákat; Londonban már 1878-tól fogva. Nagy-Britanniában 1881-től a századfordulóig 4000 nő folytatott magasabb tanulmányokat.
- ⁸ Feltehetőleg az 1880-as évek elején a H. M. Hyndman vezetésével megalakult Demokrata Szövetségről van szó, mely elsősorban értelmiségi erőket tömörített. (1884-től: Szociáldemokrata Szövetség.)
- ⁹ A Fábíánus Társaság (Fabian Society) híveiről van szó, akik mint pl. G. B. Shaw is, a nőkérdés szószólói voltak, anélkül hogy annak gazdasági-társadalmi vonatkozásaival tisztában lettek volna.
- ¹⁰ Középosztályon itt burzsoázia értendő.
- ¹¹ A diplomácia nyelve a középkorban a latin volt; XIV. Lajos francia király uralkodása idején a francia nyelv foglalta el ezt a helyet, s uralmát egészen a XX. század elejéig meg is tartotta a diplomáciai érintkezésben.
- ¹² A szövegben található idézet értelemszerűen összevethető I. Kant „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, Lipcse 1943. 270. és skk. old.
- ¹³ Poroszországban 1850. márc. 11-én bocsátottak ki törvényeket az egyesülési és gyülekezési szabadságról. A törvények az összes egyesületeket és gyűléseket rendőri felügyelet alá helyezték és megtiltották, hogy azokat nők, tanoncok és tanulók látogathassák, ill. azoknak tagjai lehessenek.
- ¹⁴ Erre a jelenségre már a párizsi emigrációban élő Clara Zetkin is felfigyelt; írt is róla „Die russische Studentinnen” (Az orosz diáklányok) c. cikkében („Die Neue Zeit”, Stuttgart 1888).
- ¹⁵ Code Civil (Code civil de Français) vagy Code Napoléon - Franciaország 1804-ben, I. Napóleon idején életbe lépett és még ma is érvényben levő polgári törvénykönyve; az első modern, érthető nyelven fogalmazott, áttekinthető polgári törvénykönyv.
- ¹⁶ Teutonok – ókori germán néptörzs, amely vándorlásai során ismételt győzelmet aratott a római seregek fölött és komoly fenyegetést jelentett a római rabszolgatartó állam számára. Az i. e. 102. évben a Marius vezette római csapatok megverték őket az Aquae Sextiae melletti csatában. A „teuton” megnevezést gyakran alkalmazzák a „német” szó szinonimájaként.

- ¹⁷ Miranda és Ferdinánd Shakespeare „A vihar” c. színművének (1611) szereplői. Az idézet (Babits Mihály fordításában) a színmű III. felv. 1. színében található. Shakespeare Összes Drámái. IV. köt. 863. old. Új Magyar Könyvkiadó 1955.
- ¹⁸ A „Punch” c. angol satirikus folyóiratot – a legjelentősebbet ebben a műfajban – 1840-ben alapította W. M. Thackeray író. Az említett karikatúrákat Sir John Tenniel készítette, John Bull közismert figurájának alkotója.
- ¹⁹ Vö. J. St. Mill–Harriet Taylor–Helen Taylor: „Die Hörigkeit der Frau”. Majna-Frankfurt 1976.
- ²⁰ A „The Story of an African Farm” (Egy afrikai farm története) c. regényt Olive Schreiner írta 1883-ban. Az író műve igen élénk visszhangra lelt a nőemancipáció mozgalmában. Eleanor Marx személyesen is ismerte Olive Schreinert.
- ²¹ Mary Wollstonecraft „A Vindication of the Rights of Women” (A nők jogainak védelme) c. műve 1792-ben jelent meg és a felvilágosodás szellemében foglalkozik a környezetnek az emberi természetre gyakorolt hatásával. A nevelést olyan eszköznek tekinti, amely által meg lehet változtatni az emberi természetet. Mary Wollstonecraft fellépett a koedukáció mellett.
- ²² Shakespeare „Ahogy tetszik” c. vígjátékának egyik szereplője, Rosalinda, a IV. felv. 1. színében mondja ezeket a szavakat (Szabó Lőrinc fordításában). Shakespeare Összes Drámái. II. köt. 757. old. Új Magyar Könyvkiadó 1955.
- ²³ Moloch – ókori föníciai napisten, akinek emberáldozatokat hoztak.
- ²⁴ P. B. Shelley „Queen Mab; a Philosophical Poem” (Mab királynő; filozófiai költemény) c. műve 1813-ban jelent meg; egyik lényeges mondanivalója, hogy az emberek eredendően jók, a rossz csak intézményekben van. Az emberiség boldogulásának útja a papok és királyok elpusztításán át vezet egy olyan jövő felé, amely megrövidíti a munkaidőt, értelmet ad a munkának, felszabadítja és egyenjogúvá teszi a nőket.
- ²⁵ H. Ibsen: „Nóra”. I. felv. (Németh László fordítása.) Henrik Ibsen válogatott drámái. A világirodalom klasszikusai. Európa Könyvkiadó 1957. 9. old.

Utószó

- ¹ Vö. Karl Marx és Friedrich Engels: „A Kommunista Párt kiáltványa”. I. fejezet. MEM 4. köt. 442–452. old.
- ² Vö. Clara Zetkin: „Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands” (A németországi proletár nőmozgalom történetéhez). Berlin 1958. 161. old.
- ³ Friedrich Engels és Karl Marx: „A szent család”. MEM 2. köt. 115. old.
- ⁴ Mary Wollstonecraft: „A Vindication of the Rights of Women” (A nők jogainak védelme). 1792.
- ⁵ William Thompson: „An Appeal of One-Half the Human Race . . .” (Az emberi faj egyik felének tiltakozása . . .). London 1825.

- ⁶ Vö. Clara Zetkin i. m. 151. old.
- ⁷ Vö. Friedrich Engels és Karl Marx: „A Kommunista Párt kiáltványa”. MEM 4. köt. 456–457. old.
- ⁸ August Bebel: „Aus meinem Leben” (Életemből). Berlin 1978. 623. old. Magyarul: Kortársak Marxról és Engelsről. Kossuth Könyvkiadó 1983. 241. old.
- ⁹ Karl Marx levele Jenny Longuet-hoz 1881. ápr. 29-én. MEM 35. köt. 173. old.
- ¹⁰ Wilhelm Liebknecht: „Briefwechsel mit Karl Marx und Friedrich Engels” (Levélváltás Karl Marxszal és Friedrich Engelsszel). The Hague 1963. 418–419. old., id. Harald Wessel: „Tussy”. Lipcse 1982. 186. old.
- ¹¹ Vö. Eleanor Marx levele Jenny Longuet-hoz 1882. jan. 8-án: „Már nem vagyok elég fiatal ahhoz, hogy várakozással pazaroljam el az időmet, s ha ezt most nem teszem meg *rögtön*, akkor teljesen értelmetlen lesz, hogy egyáltalán megpróbáljam.” „Die Töchter von Karl Marx. Unveröffentlichte Briefe”, hrsg. Olga Meier (Karl Marx leányai. Kiadatlan levelek; Olga Meier kiad.) Köln 1981. 156. old.
- ¹² I. m. 141. old.
- ¹³ Eleanor 1882 januárjában bontotta fel eljegyzését Lissagarayval. Elképzelhető, hogy ekkor már ismerte Avelinget. – Vö. Eleanor Marx levele Jenny Longuet-hoz 1882. jan. 15-én: „Nemcsak arról volt szó, hogy egyszerűen már nem bírtam tovább ezt a megterhelést, más okaim is voltak.” I. m. 159. old.
- ¹⁴ Karl Marx levele Friedrich Engelshez 1882. jan. 12-én. MEM 35. köt. 21. old.
- ¹⁵ „Die Töchter von Karl Marx”. 160. old.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Vö. Friedrich Engels levele August Bebelhez 1890. máj. 9-én. MEM 37. köt. 392–393. old.

Névmutató

Adams Walther, Harriet, B, dr – 10

Aveling Edward Bibbins, dr (1851–1898) – angol biológus és publicista, Marx „A tőke” c. műve I. kötetének egyik angol fordítója, Eleanor Marx elejtarsa – 5–7, 54, 55, 57, 62–66

Bacon, Francis, Viscount of Saint Albans and Baron of Verulam (1561–1626) – angol materialista filozófus, természetkutató és történész – 11

Bax Ernest Belfort (Balfour) (1854–1926) – angol történész, filozófus és publicista, szocialista, a marxizmus propagálója Angliában, a Szocialdemokrata Föderáció és a Szocialista Liga alapító tagja, az angol Szocialista Part egyik alapítója és vezetője – 55, 62, 65

Bebel, August (1840–1913) – a német Szocialdemokrata Munkaspárt (1869) és a II. Internationale (1889) egyik alapítója és vezetője, 1867-től Reichstag-kepviseelő, 1892-től a Szocialdemokrata Part egyik vezetője, Marx és Engels tanítványa és barátja – 5, 7, 9–11, 20, 22, 25, 50, 55, 57, 61, 66

Beecher Hooker, Isabella – 20

Bernstein, Eduard (1850–1932) – német szocialdemokrata publicista, a „Der Sozialdemokrat”, majd a „Die Neue Zeit” szerkesztője, Engels halála után revizionista, a II. Internationale opportunistá szarnyanak egyik vezetője – 61, 64, 68

Besant, Annie (szül. *Wood*) (1847–1933) – angol írónő, a noemancipáció harcosa, az ateista irányzatú Szabadgondolkodók Társaságának alelnöke, a szocialista eszmék propagátora, írásaival támogatta a Fabianus Társaságot – 54

Bismarck, Otto, Fürst von (1815–1898) – porosz konzervatív politikus, 1862-től miniszterelnök, 1871–1890 birodalmi kancellár, reakciós utón egyesítette Németországot, a szocialistaellenes kivételes törvény megalkotója – 5, 62

Boucherett, Jessie – 7

Brentano, Lujo (1844–1931) – német polgári közgazdász – 67

Burns, John (1858–1943) – a 80-as években az új trade-unionok egyik ve-

- zetője, a 90-es évektől a parlament tagja, szocialistaellenes; több liberális kormányban miniszter. – 64, 66
- Burns, Lydia* (kb. 1827–1878) – ír munkásnő; Engels második lelettársa. – 51, 59
- Coleridge, Samuel Taylor* (1772–1834) – angol költő és kritikus. – 17
- Cunninghame-Graham, Robert Bontine* (1852–1936) – skót író, haladó politikus; a Skót Munkáspárt első elnöke. – 66
- Darwin, Charles Robert* (1809–1882) – angol természetbúvár, a fajok változékonyságát és az ember természetes leszármazását hirdető fejlődéstan megalapítója. – 24
- Delius, Nikolaus* (1813–1888) – német Shakespeare-kutató, számos filológiai tanulmány szerzője. – 51, 61
- Démoszthenész* (i. e. 384–322) – görög író és szónok. – 16
- Demuth, Helene* (1823–1890) – a Marx család házvezetőnője és hűséges barátja; Marx halála után Engels házában élt. – 53
- Duc-Quercy, Albert* (sz. kb. 1856) – francia újságíró, szocialista, a francia Munkáspárt egyik megalapítója. – 66
- Engels, Friedrich* (1820–1895). – 6–7, 10, 49, 51, 53–57, 59, 61, 64, 67, 68
- Ferroul, Joseph-Antoine-Jean-Frédéric-Ernest* (1853–1921) – francia orvos, politikus és újságíró, szocialista; 1888-tól képviselő, küldött az 1889-es és az 1891-es nemzetközi szocialista munkáskongresszusokon. – 66
- Flaubert, Gustave* (1821–1880) – francia realista regényíró. – 62
- Fourier, François-Marie-Charles* (1772–1837) – francia utópikus szocialista. – 48
- Guesde, Jules (Mathieu-Basile)* (1845–1922) – francia szocialista; a 70-es évek elején anarchista; 1879-ben a francia Munkáspárt egyik alapítója és a marxizmus eszméinek terjesztője Franciaországban; huzamosabb ideig a francia munkásmozgalom forradalmi szárnyának vezetője. – 66
- Hyndman, Henry Mayers* (1842–1921) – angol ügyvéd és publicista; a Szociáldemokrata Föderáció (1884) egyik alapítója és vezetője, később a Szocialista Párt egyik vezetője. – 54–56, 64
- Ibsen, Henrik* (1828–1906) – norvég drámaíró. – 26, 63
- Ihrer, Emma* (szül. *Rother-Faber*) (1857–1911) – a német polgári, majd szociáldemokrata nőmozgalom harcosa; részt vett a munkásnők politikai és szakmai szervezeteinek létrehozásában; a nők számára kiadott első szocialista folyóirat, a „Die Arbeiterin”, (később „Die Gleichheit” címmel C. Zetkin szerkesztette) kiadója. – 68
- Jeaffreson, John Cordy* (1831–1900 után) – angol író. – 22
- Jung, madame – lásd Vezin, Jane Elisabeth.
- Kant, Immanuel* (1724–1804) – német idealista filozófus. – 14

Lafargue, Laura (szül. *Marx*) (1845–1911) – Marx leánya, P. Lafargue felesége, a francia munkásmozgalom résztvevője. – 52, 59, 60, 62, 65, 67

Lafargue, Paul (1842–1911) – francia orvos; szocialista; az Internacionálé Főtanácsának tagja; a francia Munkáspárt egyik alapítója és vezetője; 1868-tól Laura Marx férje. – 52, 53, 60, 65

Lassalle, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; 1863-ban megalapította az Általános Német Munkásegyletet; a német munkásmozgalom reformista irányzatának első képviselője. – 67

Lenin (Uljanov), Vlagyimir Iljics (1870–1924). – 6

Liebknecht, Ernestine (szül. *Landolt*) (1834–1867) – W. Liebknecht első felesége. – 59

Liebknecht, Natalie (szül. *Reh*) (1835–1909) – W. Liebknecht második felesége. – 51

Liebknecht, Wilhelm (1828–1900) – német szocialista újságíró; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, majd emigránsként külföldön élt; a Kommunisták Szövetségének, az I. Internacionálénak a tagja, a német Szociáldemokrata Munkáspárt egyik megalapítója és vezetője; a „Vorwärts!” szerkesztője; a II. Internacionálé egyik fő szervezője; Marx és Engels híve és barátja. – 59, 60, 62, 68

Lissagaray, Hippolyte-Prosper-Olivier (1838–1901) – francia történész és újságíró; republikánus; részt vett a Párizsi Kommünben, majd emigránsként Londonban élt; 1881-től a „La Bataille” szerkesztője; 1876-ban megírta a Kommün történetét. – 53, 60, 61, 62

Longuet, Charles (1839–1903) – francia újságíró; proudhonista; az I. Internacionálé Főtanácsának a tagja; részt vett a Párizsi Kommünben, majd emigránsként Londonban élt; 1881-ben visszatért Franciaországba; később csatlakozott a possibilistákhoz; 1872-től Jenny Marx férje. – 52, 53

Longuet, Jenny (szül. *Marx*) (1844–1883) – Marx leánya, Ch. Longuet felesége; a nemzetközi munkásmozgalom résztvevője. – 50, 52–54, 59, 60, 61,

Longuet, Marcel (1881–1949) – Jenny és Charles Longuet fia. – 50

Mann, Thomas (Tom) (1856–1941) – angol fémmunkás; szakszervezeti vezető; 1885-től a Szociáldemokrata Föderáció, 1892-től a Független Munkáspárt funkcionáriusa; 1920-tól a Kommunista Párt tagja, a Vörös Szakszervezeti Internacionálé egyik megalapítója. – 64

Marx-Aveling, Eleanor (1855–1898). – 5–7, 50–57, 59–68

Marx, Jenny (Johanna Bertha Julia Jenny) (szül. *von Westphalen*) (1814–1881) – Marx felesége és harcostársa. – 53, 59–61

Marx, Karl (1818–1883). – 10, 48–50, 52–54, 57, 59–61

Mill, James (1773–1836) – angol történész, filozófus és közgazdász, Ricardo követője. – 48

Mill, John Stuart (1806–1873) – angol filozófus és közgazdász, szabadkedvelő, liberális politikus. – 7, 18, 48

Morris, William (1834–1896) – angol költő, író és iparművész; a Szociáldemokrata Föderáció tagja, 1884–89 a Szocialista Liga egyik vezetője. – 55, 62

Newton, Sir Isaac (1642–1727) – angol fizikus, csillagász és matematikus, a klasszikus mechanika alaptörvényeinek megállapítója. 24

Otto-Peters, Louise (1819–1895) – német újságíró; a német nőmozgalom harcosa; több, nőkhez szóló sajtóorgánum kiadója; 1865-ben az Általános Német Nőegylet megalakítója és első elnöke. – 49

Owen, Robert (1771–1858) – angol utópista szocialista. – 48

Plehanov, Georgij Valentyinovics (1856–1918) – orosz forradalmár; 1883-ban az első orosz marxista csoport, a Munka Felszabadítása megalapítója; küldött a II. Internacionálé több kongresszusán; később mensevik. – 68

Popp, Adelheid (szül. *Dwořak*) (1869–1939) – az osztrák nőmozgalom harcosa; az 1892-ben alapított „Arbeiterinnen-Zeitung” szerkesztője; parlamenti képviselő 1919–34; az osztrák Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja. – 68

Schorlemmer, Carl (1834–1892) – német vegyész, a manchesteri egyetem professzora; kommunista; Marx és Engels barátja. – 64

Shakespeare, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – 17, 51, 61, 63

Shelley, Percy Bysshe (1792–1822) – angol költő. – 23

Singer, Paul (1844–1911) – német kereskedő; szociáldemokrata; 1884-től Reichstag-képviselő; 1890-től a német Szociáldemokrata Párt egyik elnöke; fellépett a revizionizmus ellen. – 61, 66

Taylor, Harriet (1807–1858). – 48

Taylor, Helen (1831–1907) – angol polgári radikális politikusnő, feminista. – 7, 48

Tennyson, Alfred (1809–1892) – angol költő. – 26

Thompson, William (kb. 1785–1833) – ír földbirtokos, közgazdász; R. Owen követője, ricardiánus szocialista. – 7, 48

Thorne, William (Will James) (1857–1946) – angol gázgyári munkás; a Szociáldemokrata Föderáció tagja; a Gázgyári Munkások és Segéd munkások Szövetségének titkára; 1906-tól parlamenti képviselő. – 64, 66

Tristan, Flora (Flore Célestine Tristan-Mescoso) (1803–1844) – francia feminista író. – 47, 48

Vezin, Jane Elisabeth (1827–1902) – angol Shakespeare-színésznő, a Marx család ismerőse. – 54

Wheeler, Anna. – 7, 48

Wollstonecraft, Mary (1759–1797). – 21, 48

Zetkin, Clara (1857–1933) – a német és a nemzetközi munkásmozgalom résztvevője; a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; részt vett a II. Internacionálé valamennyi kongresszusán; a Spartakus Szövetség egyik alapítója; a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának és elnökségének tagja; Reichstag-képviselő. – 5, 49, 56, 64, 65, 67, 68

Tartalom

Előszó	5
A nőkérdés	9
The Woman Question	29
Utószó	47
Életrajzi adatok	59
Függelék	71
Jegyzetek	73
Névmutató	77

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Szikra Lapnyomda, Budapest (87-0187)

Felelős vezető Csondes Zoltán vezérigazgató

A kötetet Sz. Érdi Eva szerkesztette

Képszerkesztő Fábri Magda

A borító és a tipográfia Lovey Mihály munkája

Műszaki vezető Bereczki Gábor

Terjedelme 5,5 (A/5) ív + 1 ív képmelléklet

30, - Ft

10 -